

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

Fondacija
CENTAR ZA DEMOKRATIJU

INSTITUTE FOR
Sustainable
Communities

Žarko Paunović

Civilno društvo i radna prava

Uloga i potencijali
organizacija
civilnog društva
u sferi rada

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

Fondacija
CENTAR ZA DEMOKRATIJU

INSTITUTE FOR
Sustainable
Communities

Žarko Paunović

Civilno društvo i radna prava

Uloga i potencijali organizacija
civilnog društva u sferi rada

CIVILNO DRUŠTVO I RADNA PRAVA

Projekat

EFIKASNIJA ULOGA GRAĐANA I CIVILNOG DRUŠTVA U NADZORU I ZAŠTITI RADNIH PRAVA

Autor

Žarko Paunović

Izdavač

Fondacija Centar za demokratiju

Kraljice Natalije 70, 112704 Beograd

e-mail: info@centaronline.org; www.centaronline.org

Za izdavača

Nataša Vučković

DTP

Pozitiv MVP

Štampa

Grafolik, Beograd

Tiraž

500

Beograd 2013.

“Ova publikacija nastala je uz finansijsku pomoć Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID) preko Instituta za održive zajednice (ISC). Izneti stavovi predstavljaju isključivo stavove autora i nužno ne predstavljaju stavove ISC-a, USAID-a ili Vlade SAD-a.”

S a d r Ź a j

1. Uvod	4
2. Civilno društvo i socijalni kapital	7
3. Predstavljanje dobrih evropskih praksi	12
3.1. Primeri aktivne politike tržišta rada	12
3.2. Saradnja sindikata i NVO	14
3.3. Novi načini zapošljavanja – socijalno preduzetništvo	17
3.4. NVO i privatni-profitni sektor	23
3.5. Poruke dobrih iskustava	24
4. Procena kapaciteta - razvijenost organizacija civilnog društva	26
5. Šta kažu nevladine organizacije?	29
6. Zaključci i preporuke	33
Literatura	38
Fokus grupe	41

1. Uvod

Ima li civilno društvo kakve veze i ingerencije sa pravima radnika? Postoje mišljenja i teorije koje tvrde da ekonomski sektor i sfera rada ne pripadaju civilnom društvu dok ima mišljenja da je taj sektor deo civilnog društva. Isto pitanje se pojavljuje i kad su u pitanju sindikati: pripadaju li sferi civilnog društva ili ne?

Sloboda udruživanja je jedno od osnovnih ljudskih prava i ono je suština civilnog društva. Svi građani i građanke imaju pravo da se udružuju i organizuju u različite vrste organizacija. Jedno od najznačajnijih obeležja civilnog društva jeste pluralizam interesa njegovih građana koji se u društvenom životu i na tržištu pojavljuju kao pojedinci koji imaju različite interese, motive i potrebe. Pokušavajući da zadovolje i ostvare svoje interese građani se udružuju, organizuju i deluju kroz različite vrste organizacija, institucija i ustanova. Na taj način stvaraju mrežu društvenih veza koje grade društveni (socijalni) pluralizam i civilno društvo. Osnovna pretpostavka ovakvog delovanja su pravni okviri (zakoni) koje donosi država i koji regulišu prava, mogućnosti i mehanizme društvenog delovanja građana. Iz ove perspektive gledano, građani se u društvu pojavljuju u višestrukim ulogama i kao takvi mogu biti istovremeno članovi različitih organizacija i institucija jer svaka od njih je osnovana sa svojim posebnim ciljem i interesom. Tako građanin istovremeno može biti član strukovnog udruženja, član sportskog društva, aktivista u nekoj NVO koja se bavi ljudskim pravima, ali isto tako i član sindikata i neke političke stranke. U svakoj od ovih organizacija, građanin zadovoljava svoje različite interese i potrebe. Tako se među kolektivne aktere civilnog društva (različite asocijacije i institucije građana) mogu ubrojiti i udruženja zaposlenih (sindikati), udruženja poslodavaca (komore) itd. Stoga, Vukašin Pavlović sindikate smatra jednim od važnih aktera civilnog društva čija je „glavna funkcija da budu zastupnici interesa zaposlenih i partneri poslodavcima u ugovornim odnosima u sferi rada, kao i u uspostavljanju socijalnog dijaloga i partnerstva između sveta rada, poslodavaca i države.”¹ Uz to, sindikalna prava i slobode čine značajan deo korupsa civilnih (građanskih) prava. Da bi građani mogli da ostvaruju prava i slobode iz rada oni kroz sindikate koji ih predstavljaju u procesima pregovaranja i zaštite njihovih prava ulaze u sferu društvenosti, sferu između privatnosti i države koja se definiše kao civilno društvo.

Tranziciona društva su radnicima donela visoku cenu prelaska na slobodno tržište i privatnu svojinu. U tim procesima socijalna država i socijalna politika su ostali

¹ Vukašin Pavlović (2004), *Civilno društvo i demokratija*, Udruženje za političke nauke Srbije i Crne Gore, Čigoja štampa, Građanske inicijative, Fakultet političkih nauka; Beograd, str. 248.

zanemareni i nerazvijeni.² Socijalne razlike i pauperizacija stanovništva su sve veće, a krug siromaštva sve širi. Socijalni intervencionizam i solidarnost socijalne države se smatra najvećim protivnikom razvoja i to kako zbog lošeg iskustva iz socijalističkog perioda, tako i zbog slabe i siromašne države u sadašnjem trenutku (države koja nema dovoljno resursa da vodi socijalnu politiku).

Sloboda, pluralizam interesa, tržište, demokratski procesi i procedure iznedrili su i pluralizam sindikalnog organizovanja. Umesto nekadašnjeg centralističkog i monolitnog sindikata nastalo je više posebnih sindikalnih organizacija i sindikalnih centrala. Uprkos velikom broju sindikata, radnički i sindikalni pokret postaje marginalan. Velika brojnost razjedinjenih i nekoordinisanih sindikata dovodi ih u pasivan i neefikasan položaj bez stvarne moći da nešto učine. „U načelu, u društvima u tranziciji susrećemo se sa svojevrsnim paradoksom: dok se mnogo i glasno insistira na demokratiji u političkom životu, dotle se polje industrijske demokratije i radničke participacije tiho prećutno sužava i dovodi u pitanje. Ingerencije poslodavaca u industrijskim odnosima se uvećavaju, a prisustvo i uticaj sindikata smanjuju.“³

Prema stavovima građana, nezaposlenost, nizak standard i ekonomija su glavni problemi društva. Na otvoreno pitanje koja su tri problema ili pitanja najvažnija za budućnost Srbije⁴, većina ispitanika je navela nezaposlenost (61%), što beleži značajan rast u poređenju sa 2006. godinom (53%). Za nezaposlenost je takođe vezano i pitanje niskog standarda koje je navelo 36% ispitanika, što je nešto manje nego pre 3 godine, kada je bilo 40%. Pitanje ekonomije je gotovo dvostruko poraslo (sa 16% 2006. na 30% 2009. godine). Srbija ima ekstremnu strukturalnu nezaposlenost (28% nezaposlenih) što je dovelo do toga da radnici imaju veoma nisku primarnu moć. Na drugoj strani, ni organizaciona moć (moć radnika da se udruže) nije na zavidnom nivou – sindikati imaju sve manji uticaj. „Osim što ima jednu od najvećih stopa nezaposlenosti, Srbija se odlikuje i jednom od najviših stopa neaktivnosti u regionu. Razlika u stopama neaktivnosti između Srbije i država u regionu nastala je poslednjih godina, jer dok se pad zaposlenosti usled ekonomske krize u zemljama u regionu uglavnom „prelio“ u nezaposlenost, u Srbiji se značajan deo onih koji su izgubili posao povukao iz radne snage u neaktivnost. Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi, u poslednje tri godine broj neaktivnih uvećao se za oko 300.000 stanovnika, a stopa neaktivnosti porasla je za oko 5 procentnih poena.“⁵ Slaba moć i uticaj sindikata su uslovljeni velikom

2 Mile Milosavljević (redaktor), *Socijalna politika u tranziciji*, CPA/CPS, Beograd, 1998.

3 Vukašin Pavlović, isto, str. 256.

4 Prema istraživanju: *Percepcija i stavovi javnosti prema nevladinom sektoru u Srbiji 2009. godine*, Građanske inicijative, Beograd, str. 32. Preuzeto: <http://www.gradjanske.org/page/civilSocietyDevelopment/sr/center/publications.html> (pristupljeno 13.9.2013).

5 Mihail Arandarenko, Jelena Žarković-Rakić, Marko Vladislavljević, *Od neaktivnosti do zaposlenosti*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Kabinet potpredsednice Vlade za evropske integracije,

nezaposlenošću i nemogućnošću da organizuju velike štrajkove. Sve veći problemi radnika i sve prisutnija doza apatije, nezainteresovanosti i niskog nivoa poverenja u društvu, dovode do toga da su danas u Srbiji radnici prepušteni sami sebi. Velika većina građana (78%) ne pripada nijednoj grupi, niti organizaciji, mreži ili udruženju. Ovaj broj se i povećao u poređenju sa 2006. godinom (71%). Građani su u najvećem broju slučajeva članovi sindikata (6%), političkih grupa ili pokreta (5%), sportskih društava (3%) i kulturnih grupa ili udruženja (2%).⁶ Svega 15% članova sindikata u Srbiji ima poverenje u svoje sindikalne organizacije. „Na subjektivnom planu, sindikati malo šta čine da bi povećali svoj uticaj i svoju moć. Dovoljan je primer – fragmentiranost sindikata, međusobna konfrontacija i sukobi. Ako se ovom doda nepostojanje strategije sindikata za izlazak iz krize, onda komotno možemo da tvrdimo da sindikati prihvataju svoju nemoć kao nešto što je spolja određeno i nešto na šta oni ne mogu da utiču.“⁷ Ako je situacija sve teža, a sindikati sve nemoćniji, postoji li mogućnost da se u rešavanje ovih problema uključe i drugi akteri civilnog društva kao što su nevladine organizacije. Stoga se pred nas u ovom daljem tekstu postavljaju sledeća pitanja koja zahtevaju odgovore:

1. Da li ovakvo stanje pred radnike nameće potrebu da se organizuju na druge načine i da pomoć traže od drugih vidova građanskog organizovanja – da li *nastaju radničke NVO* (grupe koje okupljaju male akcionare, bivše radnike preduzeća u stečaju) ili se pak formiraju *nove NVO koje se bave pružanjem pomoći i podrške ugroženima i nezaposlenima radnicima* koji su ostali na ulici nakon propadanja ili prodaje preduzeća u kojima su radili?
2. Da li se postojeće NVO okreću rešavanju ovog problema u društvu? Prihvataju li aktivisti NVO sektora radnike kao ravnopravne aktere sposobne da artikuliraju i predstave svoje interese?
3. Postoje li kapaciteti u NVO sektoru za ovakav vid delovanja?
4. Kakve su mogućnosti da se ovaj značajan deo građana uključi u rešavanje svojih problema i sa druge strane kako da im se pomogne?

Ovo su pitanja na koja ćemo pokušati da odgovorimo u ovoj analizi uz prethodno objašnjenje uloge civilnog društva i navođenje dobrih evropskih praksi u ovoj oblasti.

Beograd, 2012. str. 11.

⁶ Istraživanje, *Percepcija i stavovi javnosti prema nevladinom sektoru u Srbiji 2009. godine*, isto.

⁷ Srećko Mihailović, *Sindikati i nevladine organizacije, saveznici ili ravnodušni jedni prema drugima*, Centar za razvoj sindikalizma, Beograd, 2013, str. 5. Preuzeto sa: <http://www.sindikalizam.org>.

2. Civilno društvo i socijalni kapital

Višeznačnost termina civilno društvo je glavno obeležje koje ga prati još od Aristotela, pa sve do novovekovnih shvatanja. Osnovni pojmovi građansko/civilno društvo ili pak društvo građana, političko društvo, se nekada upotrebljavaju kao istoznačni, a u nekim teorijama kao različiti. Pojam civilnog društva u savremenoj teoriji ima dva glavna tumačenja. Jedno je ono koje ga određuje kroz *ekonomsku aktivnost* (poprište reprodukcije materijalnog života), a drugo je ono koje ga određuje kroz *politički značaj* (briga za opšte dobro), u kom se suština civilnog društva vezuje za pluralitet udruživanja. Za savremeno shvatanje pojma civilnog društva važno je uočiti i praviti razliku između pojmova građansko društvo i civilno društvo. U pojam građanskog društva je po nekim autorima uz državu uključeno i tržište, dok pojam civilnog društva obuhvata sve ono što se u društvenoj interakciji može podvesti pod nedržavno i neprivredno (Walter Reese-Schäfer)⁸. U savremenim raspravama o civilnom društvu ono je svedeno na dobrovoljne, nezavisne od vlade, neprofitne organizacije i udruženja i nove društvene pokrete. U tom domenu civilno društvo je nemilitarističko, laičko i civilizovano društvo, koje se uzdiglo do određenog civilizacijskog nivoa slobodnih ljudi i koje se zasniva na poštovanju osnovnih ljudskih prava i građanskih sloboda, toleranciji, demokratskoj javnosti, vladavini prava te ekonomskom, socijalnom i političkom pluralizmu. U ovom značenju civilno društvo je društvo građana, koji su međusobno povezani u razna udruženja i mreže udruženja.

V. Perez Diaz⁹, u okviru moderne istorije razvoja pojma civilnog društva određuje tri načina kako se ono danas pojavljuje i prikazuje. Prvo, najopštije i najšire, tumačenje ovaj pojam upotrebljava za onaj tip društava u kojima postoji vladavina prava, ekonomija zasnovana na tržišnim principima, društveni pluralizam, odgovorna vlast, nezavisna javna sfera. U ovom slučaju, pojam civilnog društva se u stvari upotrebljava kao sinonim i zamena za termin „demokratsko društvo“, „kapitalističko društvo“, „otvoreno društvo“ i to za društvo u celosti. Druga, uža definicija, ali koja više ne obuhvata društvo u celini, odnosi se na one delove društva koji ne pripadaju državi, ali uključuju ekonomiju i tržište, javnu sferu i udruženja građana, ili kako ga on još naziva „ne-vladino civilno društvo“. U ovom slučaju civilno društvo isključuje sferu vlasti, ali uključuje ekonomiju, tržište i privatni život. Treća, najuža definicija isključuje iz svog sadržaja ne samo vlast i vladine institucije već i ekonomiju i tržište. Civilno društvo je suženo samo na ono

⁸ Walter Reese-Schäfer, „Civilno društvo i demokratija“, *Politička misao*, Vol. XLI, 2004. br. 3, Zagreb, str. 65-79.

⁹ Perez-Diaz, Victor, *The Return of Civil Society*, Cambridge, London, Harvard University Press, 1998.

što se danas naziva nevladin, neprofitni sektor, nove društvene pokrete i autonomnu javnu sferu sa nezavisnim institucijama kao što su univerzitet, crkve, sindikati. Ova treća definicija je glavna za definisanje i određivanje *asocijativističkog koncepta civilnog društva*. Ona u civilno društvo ne ubraja državu, ne ubraja ekonomiju, pa ni političko društvo u smislu delovanja političkih stranaka.

Među najznačajnije kolektivne aktere civilnog društva ubrajaju se nevladine neprofitne organizacije, mediji, crkvene organizacije i religijske grupe, sindikati, kao i brojne lokalne inicijative za razvoj zajednice. "Polazna tačka koncepta civilnog društva je građanin sa svojim individualnim civilnim pravima, a u njegovom središtu su građanske organizacije i udruženja."¹⁰ Iz ovog koncepta Vukašin Pavlović unutar građanskog društva razlikuje tri nivoa: "građani kao pojedinci, individue; udruženja odnosno asocijacije građana, društveni pokreti i građanske ustanove; i javnost."¹¹

Ipak, mislimo da bi se većina savremenih istraživača složila sa izjavom da se moderno civilno društvo odnosi na „ukupnost institucija, organizacija i pojedinaca smeštenih između porodice, države i tržišta, kojima se ljudi dobrovoljno pridružuju kako bi pridoneli opštem interesu“.¹² *Stoga sve one organizacije koje nisu profitnog karaktera i ne pripadaju sferi države, u širem značenju možemo smatrati ograničavajućim civilnog društva, pa samim tim i sindikate kao glavne zastupnike interesa zaposlenih i partnera poslodavaca u ugovornim odnosima u sferi rada.*

Osnov (srž) civilnog društva čini socijalni kapital (*social capital*) pojam koji je izveden iz pojma kapitala kao odrednice koja sadrži različite vidove kapitala (finansijskog, imovinskog, ljudskog, itd). Pojam *social capital* može da se prevede kao društveni kapital, ili socijalni kapital. I jedan i drugi termin imaju dvostruko značenje u našem jeziku i mogu da asociraju na sasvim drugu konotaciju prouzrokovanu semantičkom sličnošću pojmova i značenja. Ako kažemo društveni kapital, mnogi mogu da pomisle da je to određenje kapitala iz doba socijalizma i perioda društvene svojine (društvene imovine). Sa druge strane, ako kažemo da je to socijalni kapital, taj pojam asocira na nešto što ima veze sa socijalnim problemima i socijalnom politikom. Ipak, mišljenja smo da je za naš jezik primereniji pojam socijalnog kapitala, jer je manje opterećen negativnom konotacijom, iako bi možda pojam društveni kapital bio jezički ispravniji. Najjednostavnije rečeno, socijalni kapital možemo definisati kao društveno povezivanje i neformalne norme koje promovišu saradnju između dve i više osoba. On uključuje mreže i odnose među ljudima kojima se prenose njihove zajedničke vrednosti i stavovi zasnovani na društvenim normama. Socijalni kapital označava

10 Vukašin Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Čigoja štampa, Građanske inicijative, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005, str. 79.

11 Vukašin Pavlović, *isto*, str. 81.

12 Helmut K. Anheire and Regina A. List, *A Dictionary of Civil Society, Philanthropy and the Non-profit Sector*, Routledge, London, 2005, p. 54.

postojanje normi, veza i poverenja koji omogućavaju socijalnu akciju u društvu. Sastoji se od tri dimenzije: *poverenja* (spremnosti na saradnju sa širim krugom ljudi izvan porodice i poznanika), *udruživanja* (zajedničko delovanje) i *poštovanja normi* (civilnosti – uzajamno poštovanje).

Socijalni kapital nije nov koncept u društvenim naukama, iako je svoju reaktualizaciju i popularnost ponovo stekao devedesetih godina. Istorija ovog pojma nalazi se u klasičnim tekstovima iz političkih nauka i sociologije u kojima se socijalnom kapitalu daje ključna uloga i značaj za održavanje i podsticanje demokratije kroz aktivno građanstvo organizovano u razne asocijacije koje povezuju pojedinca sa državom. O tome je najsnažnije pisao četrdesetih godina prošlog veka Aleksis de Tokvil u knjizi *Demokratija u Americi*,¹³ gde je posebnu pažnju obratio na pojavu dobrovoljnog udruživanja građana u cilju zaštite vlastitih interesa i zalaganja za određene vrednosti.

Osnovne karakteristike pojma socijalnog kapitala mogu se svesti na dve temeljne odrednice. Prva kaže da je socijalni kapital osnova civilnog društva i da njegova prisutnost označava „pozitivan atribut zajednica“. Druga odrednica govori o tome da je socijalni kapital povezan sa ekonomskim razvojem, poboljšanjem uslova života i zdravlja, većom društvenom uključenosti, odgovornijom vladom, smanjenjem siromaštva i održivim razvojem.

U današnje vreme kada su teorije socijalnog kapitala ponovo postale uticajne i to naročito među politikolozima (Robert Putnam)¹⁴, socijalni kapital se posmatra kao nešto što je ukorenjeno u institucije u čijem stvaranju važnu ulogu imaju vlada, javne politike i građanska udruženja. Ova definicija koja osnov nalazi u *institucionalnom pristupu*, zasnovana je na konceptu „generalizujućeg poverenja“, od čijeg postojanja zavisi i postojanje socijalnog kapitala i njegovog uticaja na zajednicu. Za razliku od ovog institucionalnog pristupa, sociolozi (poput Pijera Burdijea)¹⁵ nastanak socijalnog kapitala vezuju za interakcije među građanima koje dovode do stvaranja različitih društvenih neformalnih kolektiviteta (od neformalnih građanskih grupa i povezivanja, pa do formalizovanih organizacija i mreža). Ovaj pristup, koji se zasniva na informacijama, idejama, socijalnoj pomoći koje pojedinci mogu pribaviti zahvaljujući svojim vezama u društvu, naziva se *društveno uslovljen pristup*.

Objedinjujući, sinergijski pristup tumačenju socijalnog kapitala daje Michael Woolcock¹⁶ koji povezuje Putnamove društvene norme utemeljene na poverenju s

13 Aleksis de Tokvil, *O demokratiji u Americi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2002.

14 Videti: R. D. Putnam, *Kako demokratiju učiniti djelotvornom*, Politička misao, Zagreb, 2003; R. D. Putnam, *Kuglati sam – Slom i obnova američke zajednice*, Mediterran Publishing, Novi Sad 2008.

15 Videti: Pjer Burdije, „Simbolička moć“, *Kultura*, br. 38, Beograd, 1977, str. 23-30.; P. Burdije, „Društveni prostor i simbolička moć“, u: *Interpretativna sociologija*, (ur.) Ivana Spasić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998, str. 143-158.

16 Michael Woolcock, *Social Capital and Economic Development: Towards Theoretical Synthesis and Policy Framework*, *Theory and Society*, 1998, 27(2): pp. 151-208.

aspektom akumulacije resursa kako ga vidi Burdije. Tu objedinjuću definiciju možemo definisati kao radnu i ona se temelji na umrežavanju koje, zajedno sa zajedničkim normama, vrednostima i shvatanjima, olakšava saradnju unutar i između raznih grupa i organizacija kako bi proizvelo društvenu korist i podstaklo kolektivnu akciju.

Razlikujemo tri tipa socijalnog kapitala: vezujući, premošćujući, spajajući.

Vezujući socijalni kapital (socijalni kapital zbližavanja) je tip socijalnog kapitala primenljiv na slične skupine ljudi (npr. po etničkoj pripadnosti, jeziku, religiji kulturi) koji se odnosi na sredstvo i ostale interne mreže ili formalna udruženja. Njegove osnovne karakteristike su čvrste veze unutar mreže koja je uspostavljena. Ovaj oblik povezivanja prisutan je unutar porodica, gde veliki broj pripadnika srodnih porodica može predstavljati jedinstvenu mrežu, ponekad potpuno neaktivnu, ali postojeću. Služi kao kolektivni mehanizam za rešavanje i ublažavanje kriznih situacija (npr. nedostatak novca) i ostalih problema tako što podstiče grupne vrednosti i solidarnost unutar povezanih grupa.

Premošćujući socijalni kapital (socijalni kapital povezivanja) je tip socijalnog kapitala koji povezuje različite zajednice koje nemaju zajedničke karakteristike. Kod njega su veze slabije nego kod vezujućeg socijalnog kapitala, ali je češće prisutan oblik povezivanja (npr. kod poznanika, prijatelja iz različitih etničkih grupa, poslovnih saradnika itd). Organizacije civilnog društva koje grade ovakav tip socijalnog kapitala, omogućavaju i osiguravaju građanima potencijal da u prvi plan uvedu nove resurse i tako podstaknu veće, generalizirajuće poverenje i reciprocitet koji nadilazi njihove interese i interese njihove grupe.

Spajajući socijalni kapital je tip socijalnog kapitala koji karakterišu veze između ljudi sa različitog nivoa vlasti ili društvenog statusa. On građanima omogućava pristup dodatnim društvenim resursima i pravo na glas. Organizacije civilnog društva koje razvijaju ovakav tip socijalnog kapitala umrežavaju se sa sličnim organizacijama i institucijama javnog (državnog sektora). Kod ove vrste kapitala, ključnu ulogu u njegovom razvoju ima država jer je ona ta koja može dati kapacitet za razvoj građanskih udruženja i organizacija koje deluju u interesu svojih članova i korisnika.

Istraživanja socijalnog kapitala koja je u regionu (Bosna i Hercegovina, Hrvatska) radila Svetska banka, kao i kod većine ostalih tranzicijskih zemalja, pokazuju da ove zemlje imaju visok stepen socijalnog kapitala koji zbližava, ali i nizak nivo socijalnog kapitala koji povezuje. U Srbiji nisu rađena posebna istraživanja o ovom problemu, ali ima istraživanja koja su obuhvatala probleme poverenja i angažovanja građana iz kojih možemo da izvedemo određene hipoteze.

U većini tranzicijskih država (uspešnih i poluspešnih) civilno društvo je pripremio teren za promenu vlasti i novo političko utemeljenje, a iz njega su se ujedno regrutovale i nove elite. Time je ranija političnost civilnog društva u velikoj meri uvučena u institucije novouspostavljene državnosti. Iz tog perioda i zahtev za što je moguće manje civilnog društva kao političnosti koja se ne može kontrolisati. Smatralo se da treba ograničiti

razne aktere koji bi mogli da dovedu do nepredvidljivosti i destabilizacije procesa tranzicije koju država sprovodi.

Tako smo dobili formalizovano, institucionalizovano civilno društvo koje je u suštini slabo, o čemu nam govori i definicija koju je dao Čarls Tejlor¹⁷, a na osnovu koje možemo da kažemo da civilno društvo u minimalnom značenju postoji jer postoje slobodna udruženja koja nisu pod tutorstvom državne vlasti. U zemlji deluje preko 18.000 različitih udruženja građana, oko 700 fondacija i zadužbina. Međutim, teško bi mogli reći da postoji civilno društvo u strožijem značenju, jer broj, struktura i umreženost (premošćujući socijalni kapital) kao i poverenje i saradnja (spajajući socijalnih kapital) postojećih slobodnih udruženja ne omogućava društvu da se strukturira i koordinira svoje aktivnosti, a još manje može da bitno utiče na državnu politiku. Organizacije su usitnjene, fragmentirane, pa čak često i u konfliktima. Nema dovoljnog broja organizacija koje međusobno sarađuju i komuniciraju i time stvaraju veliki broj isprepletenih mreža na svim horizontalnim nivoima društva.¹⁸

Na kraju, formalno, institucionalno uređeno civilno društvo i brojnost organizacija nisu same po sebi garancija da je neko društvo demokratsko, već samo znak aktivnog nevladinog sektora. Građani se nerado angažuju u ostalim oblicima društvenih aktivnosti. To potvrđuju i podaci iz istraživanja, koja su tokom devedesetih godina pokazala veliko nepoverenje građana prema neformalnim i vaninstitucionalnim oblicima delovanja, a naročito prema vanparlamentarnim političkim aktivnostima kao što su potpisivanje peticija, štrajk, demonstracije, mitinzi, socijalni i politički protesti - svega 4% građana je aktivno u NVO (oko 250.000). To je u odnosu na 5,5 miliona punoletnih građana Srbije, nedovoljno za razvoj civilnog društva i njegov demokratski potencijal. "Ispostavilo se da za bilo koji od navedenih oblika aktivnosti naklonjenost pokazuje tek nešto više od trećine (35,6 %) ispitanih građana, dok blizu dve trećine (64 %) izjavljuje da niti su, niti bi učestvovali u navedenim akcijama."¹⁹

Nedostatak poverenja, nizak nivo uključenosti građana u organizacije civilnog društva

17 "(1) U minimalnom značenju, civilno društvo postoji tamo gde postoje slobodna udruženja koja nisu pod tutorstvom državne vlasti. (2) U strožijem značenju, građansko društvo postoji tamo gde društvo kao celina može samo sebe da strukturira i da koordinira svoje akcije kroz slobodna udruženja. (3) Kao alternativa ili dodatak drugom značenju, o građanskom društvu možemo govoriti tamo gde bi udruženja, u zajedničkom nastupu, značajno mogla da odrede državnu politiku ili da utiču na njen smer." Čarls Tejlor, *Prizivanje građanskog društva*, Beogradski krug, Beograd, 2000, str. 15.

18 Videti istraživanja: S. Nikolin, N. Vučković, Ž. Paunović, R. Šećibović (2001), *Treći sektor u Srbiji – stanje i perspektive*, NGO Policy Group/CRNPS, Beograd; *NVO sektor u Srbiji*, Mreža – vanredno izdanje, Građanske inicijative, Beograd, 2005; Istraživanje javnog mnjenja Srbije, leto 2005. godine, *Političke podele u Srbiji u kontekstu civilnog društva*. Istraživački tim: Srećko Mihailović (rukovodilac tima), Zoran Stojiljković, Đorđe Vuković, Žarko Paunović, Miloš Mojsilović, Marko Ivković, CESID, Beograd; Žarko Paunović, *Nevladine organizacije*, Službeni glasnik Srbije, Beograd, 2006.

19 Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 1995, str. 265. Slični rezultati su dobijeni i u jednom drugom istraživanju i analizi. Videti u knjizi *Razaranje društva*, priredio Mladen Lazić, Vilip Višnjić, Beograd, 1994. godine.

pokazuju da je u Srbiji civilno društvo slabo i da ima nizak nivo razvijenosti socijalnog kapitala. Možemo slobodno reći da je poverenje ukupno u celom društvu slabo, pa tako sociolog Srećko Mihailović zaključuje: "U nas, država nema poverenja u građane, a građani nemaju poverenja u državu i njene institucije, pa ni u tzv. društvene institucije ili inistitucije civilnog društva ili institucije javnog sektora. Nepoverenje je dominantni društveni odnos, a kredibilnost najtraženija roba."²⁰ Ovu tezu, na osnovu brojnih empirijskih istraživanja potvrđuje i Zoran Stojiljković: „U Srbiji je, nakon petooktobarskih promena, prisutan fenomen povlačenja građana iz javne sfere što svakako limitira i njihov uticaj i dalju demokratsku transformaciju društva... Posledica toga svakako je i shvatanje građana da je uključivanje u bilo kakve forme aktivnosti beskorisno. Reduciranje socijalne energije građana nije samo rezultat krajnje limitiranog poverenja u političke i socijalne aktore i institucije, ili pak siromaštva i socijalne izolovanosti, već i delovanja širih socijalnih procesa."²¹

Stoga nas ne treba čuditi što u Srbiji i dalje postoje velika nerazumevanja i sumnje u potrebe i mogućnosti saradnje različitih organizacija u zaštiti prava radnika. Mnogi su mišljenja, naročito u sindikatima, da je to tema prevashodno sindikata, ali i među nevladinim organizacijama nema mnogo onih koji se ovim temama bave (prevashodno zbog nemogućnosti nabavljanja sredstava za ovakvu vrstu projekata). Klasična ljudska solidarnost i podrška šireg građanstva radnicima koji ostaju bez posla ili su im firme u blokadi, ne postoji, kao što ne postoji ni prava radnička solidarnost. Svaki sindikat organizuje proteste za sebe ili pak radnici svake fabrike štrajkuju zasebno. Ne dešava se da kad u štrajk stupe radnici jedne fabrike (zbog problema koje imaju), da u štrajk iz solidarnosti stupe i ostali radnici iz drugih fabrika.

U daljem tekstu pozabavićemo se ovom temom te videti kakva je praksa rešavanja problema radnih prava i delovanja NVO i sindikata u drugim zemljama.

20 Srećko Mihailović, *Građani u susretu sa institucijama u tranziciji*, Centar za proučavanje alternativa, Beograd, 2002, str. 4.

21 Zoran Stojiljković, "Prilog istraživanju socijalnog kapitala", u: *Godišnjak FPN 2010*, (ur.) Ilija Vujačić, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010. str. 93.

3. Predstavljanje dobrih evropskih praksi

Zaštita radnih prava više nije samo stvar sindikata i poslodavaca. U savremenom društvu, koje se globalizovalo, glavni osnov zaštite izlazi iz okvira fabrika i delom se preseljava na borbu kroz sektor civilnog društva (borba za korenitu reformu tržišta rada i načina zaštite radnika). Po tome su najuspešnije nordijske zemlje koje su svoje socijalne institucije očuvale u dobrom stanju.

3.1. Primeri aktivne politike tržišta rada

U Danskoj je od devedesetih godina uvedena praksa da se radnici mogu lako otpustiti (uz kratak otkazni rok), a da otpremnina nije visoka. Ali, uveden je drugi sistem, da nezaposleni radnik dobija u razdoblju od četiri godine finansijsku pomoć, pri čemu slabije plaćeni radnici dobijaju do 90% svoje plate. To je sve moguće uz važan element – prekvalifikacija za drugo zanimanje je obavezna. U sve to su ekstenzivno uključeni sindikati i organizacije civilnog društva. Nezaposleni imaju obavezu da prihvate ponuđeni posao ili prekvalifikaciju za posao od biroa za zapošljavanje.

Švedska je prva uvela aktivnu politiku tržišta rada koja nezaposlenima ili onima kojima preti nezaposlenost pruža mogućnost za dodatno obrazovanje gde se nastoji uskladiti kvalifikacije radnika sa slobodnim radnim mestima. Te politike kombinuju socijalno partnerstvo i univerzalnu dostupnost podrške kojima se osigurava prekvalifikacija i ponovno zapošljavanje. Fleksibilnost na tržištu rada omogućava veću stopu zaposlenosti, a to dalje znači da ima i više novca na raspolaganju koji se može uložiti u socijalne investicije i socijalnu zaštitu.

U Belgiji je u cilju smanjenja siromaštva i podsticanja kvaliteta socijalnog života siromašnih pokrenut projekat „Participacija siromašnih u lokalnoj politici Antwerpa“ u okviru kojeg je za realizaciju široko postavljenih aktivnosti, 20% sveukupnih sredstava dodeljeno za nevladine organizacije.²² Pet gradskih udruženja je dobilo sredstva da siromašne uključi u politički život tako da ih poveže i uključi u komunikaciju i dijalog sa lokalnom zajednicom i da kroz saradnju sa drugim NVO daju predloge gradu za rešavanje njihovih problema. „Grad se obavezao na pružanje finansijske

22 Naedeno prema: Natalija Perišić, „Politike i programi socijalne uključenosti u Evropskoj uniji“, u zborniku: *Socijalna politika i socijalne reforme*, (priredile) Drenka Vuković, Ana Čekerevac, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.

pomoći asocijacijama za siromašne, koje su, zauzvrat, bile odgovorne za davanje predloga u domenu poboljšanja položaja siromašnih u lokalnoj zajednici. Obaveze asocijacija i nevladinih organizacija, obuhvatale su zapravo širok spektar aktivnosti, i to: usmeravanje na jedan, uži segment problema siromaštva kojim će se specifično baviti, sakupljanje iskustvenih podataka, identifikovanje izazova, pružanje podrške partnerima, službama i agencijama koje se bave sličnom problematikom, osnaživanje siromašnih da učestvuju u dijalogu sa kreatorima politike, itd.”²³ Nakon dve godine realizacije projekta osnovana je Asocijacija za borbu protiv siromaštva na lokalnom nivou u koju su bili uključeni predstavnici lokalnih vlasti (gradske službe) i udruženja koja okupljaju siromašne.

I Evropska komisija je 2011. godine u okviru strategije „Evropa 2020“ pokrenula program u području obrazovanja i zapošljavanja pod nazivom „Program za nove veštine i poslove“, kojim se pokušava odgovoriti na probleme nezaposlenosti. Ovim programom je predloženo 13 mera koje se trebaju sprovesti u saradnji sa državama članicama, socijalnim partnerima i *civilnim društvom*. Među merama u koje su uključene organizacije civilnog društva su:

- istraživanje i analiza posebnih alata uz koje će biti moguće predviđati koje će se veštine tražiti u budućnosti, a što treba da pomogne mladima prilikom zapošljavanja (tzv. „evropska panorama veština“),
- reforme za unapređenje radnog zakonodavstva kroz povećano korišćenje ugovora na neodređeno vreme,
- rad na smanjenju administrativnih procedura i manjih poreza kako bi se stimulisalo zapošljavanje,
- kursevi celoživotnog učenja – u Danskoj je razvijen poseban okvir kvalifikacija koji se temelji na kompetencijama. Naknadu za nezaposlenost dobijaju samo oni koji su uključeni u ovaj program i koji su spremni na učenje i promenu zanimanja.

3.2. Saradnja sindikata i NVO

Iako su sindikati i NVO organizacije civilnog društva, između njih postoje prirodne napetosti koje otežavaju njihovu saradnju. One proizilaze iz pitanja legitimeteta: koga zastupaju? Dok sindikati sebe vide kao zastupnike svojih članova i znaju koga predstavljaju, NVO u ovom pogledu su u kompleksnijoj poziciji jer ne mogu decidno da tvrde da predstavljaju „zajednicu“. Isto tako, u pogledu vođenja organizacija, sindikati imaju izabrane lidere, dok aktivisti NVO nisu izabrani. Slično je i sa finansiranjem. Sindikati se finansiraju iz članarina i ograničeni su samo na želje svojih članova, a NVO

²³ Natalija Perišić, *isto*, str. 233.

se finansiraju iz doprinosa pojedinaca, vladinih izvora, fondova, profitnih preduzeća, što može dodatno da utiče na ograničavanje rada NVO na samo određene aktivnosti. Kada NVO tvrde da govore za radnike, sindikalisti postavljaju pitanje njihove odgovornosti, jer sumnjaju u njihovu sposobnost i legitimnost po ovom pitanju. „Sindikalni zastupnici veruju da, kao organizacija radnika, sindikati treba da imaju primarnu ulogu u borbi za radnička prava u globalnoj ekonomiji.“²⁴ Većina sindikata i dalje smatra da se unapređenje interesa radnika najbolje može ostvariti kroz snažnu primenu zakona koje treba da sprovodi država kao i kroz kolektivne pregovore. Ove tenzije i razlike komplikuju i sprečavaju sindikate i NVO da sarađuju u potrazi za socijalnom pravdom u globalnoj ekonomiji.

No, iako su u prošlosti često sindikati i NVO imali konfliktan odnos, danas radnički sindikati u novim uslovima sarađuju sa NVO i eksperimentišu sa novim oblicima borbe koji prevazilaze dosadašnje poznate oblike industrijskih odnosa i institucija, ali i interesnih grupa koje se bore za interese svojih članova. Oni sve češće pokreću i organizuju akcije koje su slične i koje prerastaju u tip novih društvenih pokreta. Nastaju koalicije NVO i sindikata koje se bave radom. „Koalicije sindikata i nevladinih organizacija koje pokušavaju da obezbede radne standarde u globalizovanoj ekonomiji su u porastu od 1990. godine.“²⁵ Unutar koalicija postoje različite akcije i ciljevi. Javni pritisak spolja (NVO) i pregovori iznutra (sindikat). Koalicije mogu biti raznovrsne: od mreža (čvršćih ili slabijih) pa do: neobavezujuće deklaracije, zajedničkih izjava i konferencija, privremenih projekata, dugoročnih kampanja, zajedničkog definisanja problema, zajedničkog sekretarijata. Dugoročniji i čvršći oblici daju i dobre i loše strane jer mogu olakšati ali i otežati zajedničke oblike delovanja.

Jedan od dobrih primera ovakve koalicije sindikata i NVO je kampanja za poboljšanje uslova rada u proizvodnji farmerki pod nazivom „Kampanja čiste odeće“ (*Clean Clothes Campaign*)²⁶. Kampanja nastoji da obezbedi zabranu peskarenja farmerki tokom proizvodnog procesa jer je sam proces štetan za zdravlje radnika u tim pogonima. Zbog toga je osnovana onlajn akcija/kampanja, kao transnacionalna mreža sindikata i NVO koji se bore za poboljšanje uslova rada (postoji od 1990. godine). Koalicija traži od potrošača da šalju protestna pisma izabranim korporacijama koje proizvode farmerke metodom peskarenja, ali i pisma nacionalnim vladama i Evropskoj uniji da se uvede zabrana peskarenja proizvoda. Koalicija se sastoji od evropske mreže nacionalnih

24 Compa, L. (2000). *NGO-labor union tensions on the ground* [Electronic version]. New York, NY: Carnegie Council for Ethics in International Affairs. Retrieved [insert date], from Cornell University, School of Industrial and Labor Relations site: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/articles/344/>.

25 Melanie Kryst, „Coalitions of labor unions and NGOs: The room for maneuver of the German, Clean Clothes Campaign, *Journal for and about social movements*, Volume 4 (2): 101 - 129 (November 2012). Pp. 121. <http://www.interfacejournal.net/wordpress/wp-content/uploads/2012/11/Interface-4-2-Kryst.pdf>

26 Melanie Kryst, „Coalitions of labor unions and NGOs: The room for maneuver of the German, Clean Clothes Campaign, *Journal for and about social movements*, Volume 4 (2): 101 - 129 (November 2012). <http://www.interfacejournal.net/wordpress/wp-content/uploads/2012/11/Interface-4-2-Kryst.pdf>

kampanja (kontakt osoba u 16 zemalja) i evropskog Sekretarijata sa sedištem u Amsterdamu. Evropske organizacije rade zajedno sa nacionalnim organizacijama u glavnim zemljama tekstilne industrije (Aziji i Latinskoj Americi). Saradnja između sindikata i NVO je uspostavljena na osnovu zajedničke definicije problema i zajedničkog plana strategije za akciju koji se odvijao na četiri niva aktivnosti:

- a) obezbediti radne standarde u tekestilnoj industriji na osnovama standarda Međunarodne organizacije rada kroz usvajanje Kodeksa ponašanja,
- b) da bi se ti standardi usvojili potrebno je sprovesti akcije – proteste potrošača prema korporacijama. Kroz javne pritiske, uz pomoć medija, interesnih grupa ili političara uticati na korporacije da prihvate kodeks ponašanja u cilju postizanja veće pravde u globalnoj ekonomiji,
- c) pregovori sa korporacijama – korporacije pod pritiskom javnosti i sindikata pristaju na pregovore, ali teško pristaju na usvajanje Kodeksa ponašanja,
- d) obraćanje političarima i državnim organima – od početka 2000. godine koalicija se sve više okreće ka državnim akterima da oni rade na rešavanju ovog problema.

Dok u ovoj koaliciji sindikati deluju unutar samih korporacija (unutar industrijskih odnosa), nevladine organizacije deluju u javnosti stvarajući spoljni pritisak prema korporacijama (preko medija) sa ciljem da se podigne nivo svesti u javnosti o štetnosti ovakvih vidova proizvodnje. Ova inicijativa je jedna od mnogih primera gde sindikati i NVO koriste različite puteve za obezbeđivanje radnih standarda i gde sindikati prelaze na nove oblike sindikalnih protesta – kampanje na mreži (slične onima kod novih društvenih pokreta), a sve pod uticajem NVO.

Jedan drugi primer govori o sindikatima u Severnoj Americi gde su oni zbog problema sa nemogućnostima delovanja i organizovanja počeli da primenjuju nove taktike i metode rada kojima svoje aktivnosti izmeštaju izvan kruga fabrika i gde se povezuju sa lokalnom zajednicom. Jedna od takvih akcija je i borba, nazvana za „dovoljnu platu“ (*living wage*) koje su vodili lokalni sindikati u velikim gradovima u saradnji s aktivistima iz lokalnih zajednica, kako bi doprli do nisko plaćene i neorganizovane radne snage, pretežno žena i „nebelaca“. „Masovni prvomajski protesti za prava imigranata, kao i svakodnevne kampanje za zaštitu radnika bez dokumenata, organizovani su izvan masovnih sindikalnih pokreta, ali su takođe doveli do novih veza i saveza među mnogim aktivistima i sindikatima. Slične vrste borbi pomažu pri izgradnji lokalnih radničkih pokreta u mnogim zemljama. Nakon što su ih potukli neoliberalni napadi, sindikalne su centrale prepoznale – ponekad čak i sa osećajem hitnosti – potrebu da se usredsrede na organizovanje u novim zajednicama i sektorima.“²⁷

27 Albo G, S. Gindin i L. Panitch, Mrtva točka radničkog pokreta i ljevica. Preuzeto: <http://www.slobodniflozofski.com/2011/09/g-albo-s-gindin-l-panitch-mrtva-tocka.html>. Pristupljeno: 4.10.2013.

3.3. Novinačinizapošljavanja – socijalno preduzetništvo²⁸

Iako su se alternativni oblici zapošljavanja kao preteče današnjim socijalnim preduzećima razvijale po Evropi još od sredine devetnaestog veka, koncept socijalnih preduzeća postaje aktuelan ranih 90-tih godina i povezuje se sa italijanskim iskustvima koja su dovela do oživljavanja i novih načina organizovanja kooperativa. Kao što i prvobitne kooperative (poljoprivredne kooperative, kreditne unije, stambene ili potrošačke kooperative), nastaju kao odgovor na teške uslove industrijske revolucije tako se i nova socijalna preduzeća osnivaju da bi se popravili uslovi života ugroženih grupa u situaciji kada država blagostanja, u uslovima povećanih socijalnih potreba ne može da odgovori na izazove savremenog sveta.

Muhammad Yunus²⁹, dobitnik Nobelove nagrade za mir (osmislio je kreditne linije za siromašne tzv. mikrokredite osnivajući Grameen banku – „banku za siromašne“). Na osnovu tog uspešno sprovedenog projekta na smanjenju siromaštva u Bangladešu, zagovornik je potpuno novog načina rešavanja problema siromaštva i prava zaposlenih kroz osnivanje socijalnih preduzeća. On je sa francuskom firmom „Danone“ pokrenuo proizvodnju jeftinog ali hranljivog jogurta za neuhranjenu bangladešku decu, a izgradio je i kliniku za očne bolesti koja je hiljadama siromašnih ljudi omogućila da se izleče. Socijalna preduzeća se osnivaju zbog specifičnih društvenih interesa, a ne samo zbog sticanja profita. „Socijalno je poduzeće kompanija koju pokreće opće dobro, a ne profit te koja ima potencijal da bude pokretač promjena u svijetu. Socijalno poduzeće nije dobrotvorna organizacija. Ono je poduzeće u svakom pogledu. Ono mora pokriti sve troškove i istodobno ostvariti svoj društveni cilj.“³⁰ On socijalno preduzeće određuje kao podvrstu socijalnog preduzetništva. Razlikuje dva oblika socijalnog preduzeća. Prvi tip je ono socijalno preduzeće koje je usmereno na društveno koristan cilj. U njemu su vlasnici ulagači sredstava koji svojim novcem žele učiniti društveno korisnu stvar (smanjiti broj siromašnih, uvesti zdravstvenu zaštitu za siromašne....). Drugi tip preduzeća je osnovan sa ciljem da njegovi osnivači (u ovom slučaju siromašni) nastoje da maksimalno uvećaju profit i zarade te tako izađu iz kruga siromaštva.

On pravi razliku između socijalnog preduzetništva i kooperativnog pokreta. Kooperativni pokret je nastao kao reakcija na eksploataciju siromašnih od strane lakomih vlasnika kompanija. Radnici i potrošači udružuju snage u stvaranju i upravljanju preduzećem na korist svih. Pokret je nastao na temeljima zamisli o postojanju preduzeća koja su vlasništvo potrošača i koja funkcionišu zbog njihove dobrobiti, a na zbog profita trgovaca.³¹

28 Videti: Marija Kolin, Žakro Paunović, „Neprofitni sektor i socijalna preduzeća“, *Godišnjak FPN*, Godina I, Broj 1/2007, uredio Milan Podunavac, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007. Strane 412-426.

29 Muhammad Yunus, *Za svijet bez siromaštva – socijalna poduzeća i budućnost kapitalizma*, V.B.Z. doo, Zagreb, 2009.

30 M. Yunus, isto, str. 33.

31 Ovu ideju je osmislio i prvi uvedo Velšanin Robert Owen (1771-1858) vlasnik i upravnik fabrika pamuka u Engleskoj i Škotskoj. On je otvorio trgovine u kojima su se vrlo kvalitetni proizvodi prodavali po cenama tek nešto višim od troškova, a zarada od prodane robe odlazila je radnicima koji su inače i sami kupovali u tim radnjama.

Isto tako, kao poseban vid socijalnog preduzetništva navodi mikrokredite koji su ona vrsta pomoći/kredita za koji ne treba jemstvo i koji služi za pokretanje posla koji stvara prihod. Cilj mikrokredita je pomoć ljudima u oskudici i nemaštini. Po M. Yunusu postoje dve vrste mikrokredita: programi mikrokredita koncentrisani na siromaštvo (niske kamate, bez jamaca, isključivo za siromašne) i programi mikrokredita kojima se podstiče maksimalno povećanje profita (visoke kamate, za srednje i bogate slojeve).

U zemljama Evropske unije termin "socijalno preduzeće" odnosi se na preduzetničke organizacije koje imaju ograničene profitne ciljeve, ali i neprofitne - socijalne ciljeve, kada se u okviru ovih organizacionih formi pružaju socijalni servisi i razne vrste treninga i obuke u okviru nove koncepcije socijalne politike.

Organizacije obuhvaćene zajedničkom koncepcijom razlikuju se po nazivu, pravnoj osnovi po kojoj se osnivaju, unutrašnjoj organizaciji, statusu članova (zaposleni i volonteri), ciljnim grupama i drugim osobinama, ali je zajednička osobina socijalnih preduzeća da podrazumevaju programe radne i socijalne integracije. Novi socijalni akteri koji promovišu preduzetničke aktivnosti slične onima u tradicionalnim kooperativama nastaju spontano i pokazuju brigu za zajednicu i pri tome pokazuju relativnu autonomiju u odnosu na državu, mada su često podstaknuti zakonskim i poreskim olakšicama i finansirane državnim sredstvima.

Socijalna ili alternativna ekonomija orijentisana je prevashodno na solidarnost i socijalne ciljeve, odnosno tu bi se svrstali oni akteri koji podrazumevaju ekonomske aktivnosti, ali imaju ograničeni profit zato što postavljaju socijalne ciljeve ispred poslovne politike. Osnovni uslov za određene beneficije i stimulans države je da organizacije ovog tipa imaju neprofitnu distribuciju dobara, utvrđenu unutrašnju organizaciju, da deluju u cilju unapređenja kvaliteta života u zajednici, doprinose socijalnoj integraciji i da ne pripadaju političkim partijama. Ciljevi su da udruženi članovi potpunije ostvaruju svoje socijalne i ekonomske potrebe ili pak da pomognu onima koji su ugroženi (deca, osobe sa invaliditetom, uživaoci droga, stari, bivši zarobljenici, osobe kojima je oduzeta poslovna sposobnost, migranti). Prednosti socijalnih preduzeća nad klasičnim programima su manji stepen birokratizacije, veća empatija, ušteda sredstava, individualizirani pristup koji je bliže korisnicima.

Za razliku od tradicionalnih kooperativa socijalna preduzeća mogu biti orijentisana na zajednicu ili neki opšti interes dok za razliku od neprofitnog sektora koji obuhvata ceo spektar organizacija od kojih se mnoge bave zastupanjem i lobiranjem, socijalna preduzeća imaju specifičnu misiju da deluju u cilju blagostanja svojih članova ili zajednice. U odnosu na "treći sektor" ili "neprofitne organizacije", socijalna preduzeća se nalaze u jednom spektru ovih organizacija, jer imaju bitne zajedničke karakteristike - dobrovoljnost udruživanja, formalnu organizacionu strukturu i autonomni sistem donošenja odluka. Specifične karakteristike ovih aktera su da preduzimaju ekonomske aktivnosti koje ne samo što razvijaju preduzetništvo već i socijalni kapital, odnosno

usmerene su na ciljeve u pravcu poboljšanja kvaliteta života.

Glavni razlozi osnivanja socijalnih preduzeća nisu samo u slabim izgledima državnih programa da se prevladaju povećani problemi nezaposlenosti i siromaštva već i u institucionalnom vakuumu u sistemu blagostanja kada socijalna preduzeća daju brza i inovativna rešenja, a često i adekvatne odgovore na zadovoljavanje individualnih potreba.

Značajan broj socijalnih preduzeća osniva se u cilju pružanja novih usluga ili da zadovolje potrebe onih grupa čije potrebe iz nekog razloga nisu pokrivene državnim programom. Neke od ovih aktivnosti preduzimaju grupe na osnovama samo-pomoći sa malom podrškom države dok druge organizuje država, najčešće lokalne zajednice. Neke od ovih organizacija su finansirane iz oba izvora, od državne pomoći i članarine koju plaćaju korisnici. Ipak važno je da ove organizacije zadržavaju određeni stepen autonomije, a bilo da ih organizuje država ili se radi o grupama za samo-pomoć, uglavnom se bave socijalnim i zdravstvenim uslugama, obrazovanjem ili zaštitom okoline.

S druge strane, socijalna preduzeća koja se bave radnom integracijom mogla bi se svrstati u četiri glavna modela, prema klasifikaciji koju predlažu istraživači Borzaga i Deforney.³²

- 1) Reintegracija radnika koji imaju problema u zapošljavanju na tržištu rada su najčešće zastupljeni programi socijalnih preduzeća kada nude prelazno zapošljavanje radnicima kojima je potrebna dodatna podrška ili obuka. To su ustvari *centri za trening i sticanje veština koji nude razne vrste kvalifikacija za poslove koji se traže na tržištu rada, prekvalifikacije i druge vrste obuke za pronalaženje posla*. Ovaj tip preduzeća može biti ekonomski održiv, odnosno ekonomski i socijalni ciljevi mogu biti usklađeni, a njihov glavni zadatak je podsticanje zapošljavanja putem sticanja veština. I organizacije ovog tipa mogu biti nezavisne od javne pomoći kao što su radne kooperative u Finskoj, preduzeća za radnu integraciju u Francuskoj i razna druga lokalna preduzeća za obuku i trening nezaposlenih.
- 2) Za razliku od prve grupe socijalnih preduzeća, druga vrsta socijalnih preduzeća stvaraju uslove za samostalni rad nezaposlenih kada kreiraju poslove koji će vremenom biti ekonomski održivi. Ovde se radi o *preduzećima koja zapošljavaju socijalne grupe koje teško nalaze posao na tržištu rada, uglavnom marginalne pojedince koji su korisnici socijalnog staranja*. Preduzeća ovog tipa mogu da imaju ekonomsku održivost mada uglavnom povremeno traže donacije ili pomoć državnih institucija kako bi se stabilizovalo njihovo ekonomsko poslovanje. Primeri ove vrste su inicijative koje uključuju lokalni biznis kao što su socijalne organizacije u Velikoj Britaniji kao i kooperative Nemačkoj.
- 3) U sledećoj grupi bi bila *socijalna preduzeća* koja pružaju radnu integraciju uz permanentnu finansijsku podršku, najčešće državnih institucija, jer se radi o zapošljavanju osoba sa invaliditetom (mentalno ili fizički obolelih lica) kojima je

32 Borzaga, C. and Defourney, J. (eds), *The Emergence of Social Enterprise*, London and New York: Routledge, 2001.

neophodna rehabilitacija i zapošljavanje u skladu sa preostalim sposobnostima. To bi bila najstarija forma, odnosno tradicionalni oblik socijalnih preduzeća koja su poznata i kod nas kao zaštitne radionice za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Ovaj oblik socijalne zaštite invalida prisutan je u većini evropskih zemalja kao recimo zaštićeno zapošljavanje osoba sa invaliditetom u Irskoj i Portugalu, zaštitne radionice u Belgiji i Danskoj kao i dnevni centri za zaštitu invalida u mnogim zemljama. Radi se o zapošljavanju rizičnih grupa koje ne mogu da se uključe na tržište rada i kojima socijalna preduzeća pružaju stalnu podršku a posebno ako se radi o članovima preduzeća koji imaju teži hendikep i kojima je neophodno obezbediti tzv. zaštićeno zapošljavanje.

- 4) U poslednjoj kategoriji su ona preduzeća koja pružaju mogućnost resocijalizacije ljudima sa ozbiljnim problemima prilagođavanja gde se uglavnom radi o alkoholičarima, narkomanima ili osobama sa težim mentalnim i fizičkim poremećajima. Primer su centri za prilagođavanje na normalan rad u Francuskoj koji obezbeđuju resocijalizaciju bivšim zatvoreniciima. Slična su preduzeća za reciklažu u Belgiji koja okupljaju osobe sa ozbiljnim socijalnim problemima kada im ove organizacione forme pomažu u socijalnoj integraciji i prevazilaženju problema kao što su to centri za okupacionu terapiju prilagođeni socijalnim i zdravstvenim problemima korisnika sa posebnim teškoćama. Ovde se takođe radi o zaštićenom zapošljavanju što podrazumeva dobrovoljni rad, a sredstva države i drugih donatora predstavljaju značajnu dimenziju s obzirom da je tržišni princip ostvarivanja dohotka kod ove grupe korisnika vrlo ograničenog dometa.

Sumirajući komparativne rezultate istraživanja Galera³³ navodi da je zapošljavanje u ovim organizacionim formama veoma popularno u mnogim zemljama Evropske unije čak i u skandinavskim zemljama koje na osnovama socijalne ekonomije rešavaju krizu državnih programa. Tako je, na primer u Švedskoj 66% privatnih dnevnih centara za pomoć i negu ugroženih grupa osnovano na principu kooperativa, dok u Finskoj brojne seoske kooperative pružaju socijalne i zdravstvene usluge u lokalnim zajednicama. U Španiji su kooperative najviše orijentisane na socijalne i zdravstvene usluge kao i radnu integraciju, dok socijalna preduzeća u Engleskoj podstiču lokalno preduzetništvo da ostvarenim profitom finansira socijalne potrebe u zajednici.

Zato socijalna preduzeća i kooperative koje preuzimaju socijalnu odgovornost za jedan deo populacije gde su potrebni posebni naponi, empatija, jednostavnija procedura i podsticaj za jačanje socijalne kohezije, postaju značajan oslonac savremene države. Pored socijalnih usluga delatnosti socijalnih preduzeća usmerene su uglavnom na lokalne probleme kao što su reciklaža, organizovanje transporta, turizam ili pak - organizovanje slobodnog vremena, socijalno stanovanje i zaštita životne sredine.

Kao i kod nas, najveći broj socijalnih preduzeća u Evropi pravno se registruju kao udruženja

33 Galera, G., „The evolution of the co-operative form: an international perspective”, in Borzaga, C. Spear, R (ed.) *Trend and challenges for Co-operatives and Social Enterprises in developed and transitional countries*, University of Trento, 2004.

građana ili na osnovu zakona o kooperativama. Socijalna preduzeća se osnivaju na osnovu zakona o udruženjima u onim zemljama gde je pravno dozvoljena proizvodnja ili prodaja robe ili usluga na tržištu u okviru udruženja građana, dok u drugim zemljama u kojima su ekonomske delatnosti udruženja ograničene kao što su recimo nordijske zemlje, socijalna preduzeća se osnivaju na osnovu zakona o kooperativama.

Značaj kooperativa za noviju socijalnu politiku Evrope pratila je i odgovarajuća dogradnja pravne osnove. Pored tradicionalnih pravnih rešenja u mnogim zemljama se donose posebne zakonske mogućnosti na osnovu kojih se podstiče osnivanje socijalnih preduzeća. U tom pogledu postoji veliki broj rešenja po kojima se osnivaju preduzeća sa socijalnim ciljevima kao i značajnih napora da se postojeći zakoni adaptiraju i pruže podsticajnu osnovu za osnivanje kooperativa u okviru zemalja zapadne Evrope.

Najveći podsticaj države za razvoj alternativne ekonomije je u Italiji gde je organizovano nekoliko desetina hiljada novih kooperativa, naročito onih koja pružaju socijalne usluge. U tom cilju je 1991. godine donet novi zakon koji nudi okvir za organizovanje socijalnih kooperativa koje mogu da pružaju usluge ugroženima, omogućavaju alternativno zapošljavanje, uglavnom ugroženih kategorija, a za svoje aktivnosti dobijaju sredstva od države i uživaju brojne povlastice koje stimulišu porast ovih organizacija. Zakon o socijalnim preduzećima u Italiji podsticao je široki spektar aktivnosti, a socijalno preduzeće definiše kao neprofitnu organizaciju koja preduzima ekonomske aktivnosti u cilju proizvodnje i distribucije socijalnih dobara i usluga. Za razliku od Italije gde su kooperative glavni oblik alternativnih rešenja u Francuskoj novi zakon definiše socijalnu ekonomiju kao organizacioni oblik koji treba da pomogne borbi protiv socijalne isključenosti i patologije. U Španiji je podsticanje kooperativa praćeno donošenjem tri različita zakona - mešovite socijalne kooperative su pravno predviđene u Kataloniji, kooperative socijalne integracije u Valensiji, dok u Baskiji socijalne kooperative uglavnom udružuju osobe sa hendikepom/invaliditetom.

Finansiranje kooperativa potiče iz različitih izvora, a najviše iz javnih fondova opština, regiona, fondacija, donacija, finansijskog doprinosa članova ili prodajom roba ili usluga. U drugim delovima sveta, a pre svega u zemljama Latinske Amerike više su zastupljeni drugi oblici aktivnosti u okviru kooperativa kao na primer mikrokrediti kao pomoć članovima kooperativa za izlazak iz siromaštva.

Iako se mnoga socijalna preduzeća formiraju na osnovu zakona o kooperativama ili zakona koji regulišu rad neprofitnog sektora, ništa ne može sprečiti njihovo osnivanje i na osnovu drugih pravnih mogućnosti. To je posebno slučaj u zemljama koje su, da bi podstakle socijalne preduzeća donele posebne zakone kao što je to slučaj u Velikoj Britaniji gde zakon o "kompanijama od lokalnog interesa" (*community interest company*) podstiče delatnosti usmerene na aktivnosti kao što su socijalno stanovanje, organizacija lokalnog transporta i druge servise u zajednici. Kako su ovi aktivnosti komplementarne aktivnostima socijalne zaštite u lokalnoj zajednici, finansirane su od lokalne samouprave. Slične su i "društvene kooperative od kolektivnog interesa" (*societe cooperative d'interet collectif*) u Francuskoj ili

“kompanije od društvenog interesa” (*societe a finalite societe a finalite or vennootschap met sociaal oogmerk*) u Belgiji koje isto tako odgovaraju italijanskoj pravnoj formi “socijalnih kooperativa” (*cooperative sociali*).

Savremene kooperative u Srbiji počinju da se osnivaju uglavnom u okviru preduzetničkih inicijativa nevladinih, neprofitnih organizacija, a najviše u oblasti poljoprivrede, ekoloških pokreta i preduzetničkih inicijativa ženskog pokreta. Ipak, revitalizacija stare ideje počinje da se ostvaruje u kooperativama koje se pojavljuju i registruju na osnovama Zakona o udruženjima građana i Zakonu o kooperativama (1996). Kako zakonski propisi nisu stimulativni niti su građani upoznati sa modernim evropskim pokretom i doprinosom socijalnih kooperativa u novoj konceptualizaciji socijalne politike u zemljama Evropske unije savremena faza zadrugarstva je skromnih dometa.

I novi kooperativni pokret najviše se razvija u poljoprivredi, a uglavnom se odnosi na podsticanje preduzetničkih inicijativa u ovoj oblasti u skladu sa modernim pristupom poljoprivredi. Evidencija govori da se u najvećem broju slučajeva radi o kooperativama koje okupljaju stručnjake i poljoprivedne proizvođače, a programi su usmereni na edukaciju i trening za sticanje veština neophodnih za ovu oblast i razmenu iskustava. Mreže agro-kooperative koje udružuju nevladine organizacije, akademske institucije i kooperative organizovale su veliki broj seminara za sticanje veština. Kao poseban vid poljoprivrednih kooperativa nastaju različiti oblici nezavisnih organizacija koje preduzimaju različite aktivnosti a mogle bi se svrstati u ekološke kooperative. Ovde se uglavnom radi o programima koji pod zaštitom prirodne sredine podrazumevaju proizvodnju zdrave hrane što postaje vrlo popularno i profitabilno u savremenim uslovima. Proizvodnja organske hrane, postupak kojim se postižu željeni rezultati, nove tehnologije, standardi i njihova zaštita kao i drugi sadržaji postaju aktuelni tokom edukativnih programa kao glavnih aktivnosti ovih kooperativa. U ovu klasifikaciju bi se mogle svrstati i kooperative koje podstiču turizam ili pak tradicionalno stvaralaštvo (štrikanje, tkanje) i aktivnosti koje su povezane sa lokalnom turističkom ponudom.

Glavni problem je što se renesansa socijalnih preduzeća u Srbiji treba da odvija uporedo sa nastojanjima da se izvrše reforme ka tržišnoj ekonomiji u skladu sa principima liberalne ekonomije tako da alternativne mogućnosti ostaju bez podsticaja ili prolaze neopaženo za javnost. Pored toga što se udruživanje i novi programi u okviru socijalne ekonomije susreću sa nestimulativnom pravnim propisima u ovoj oblasti, nedostaje afirmacija, odgovarajuća promocija i edukacija u ovoj oblasti kako bi se prigodnim programima pripremili aktivisti i volonteri u okviru socijalne ekonomije. “Uprkos nekim kulturološkim barijerama u Srbiji, socijalno preduzetništvo bi moglo značajno da doprinese društvu, što je i slučaj u mnogim drugim državama Evrope, radne integracije radi zapošljavanja i socijalnog uključivanja, putem usluga socijalne zaštite koje bi bile podsticajnije za socijalnu koheziju, putem ruralnog razvoja, putem i putem doprinosa građanskom društvu u vidu izgradnje poverenja i socijalnog kapitala.”³⁴

34 Izveštaj za Republiku Srbiju, *Podsticanje socijalnog preduzetništva i osnivanja socijalnih preduzeća u Republici Srbiji*, Program za lokalni ekonomski razvoj i zapošljavanje (LEED) Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) u saradnji sa Timom za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (SIPRU) Vlade Republike Srbije, Beograd, oktobar 2012. Preuzeto: http://www.inkluzija.gov.rs/?page_id=2171 (Pristupljeno: 23. oktobra 2013).

3.4. NVO i privatni-profitni sektor

Savremeno društvo karakterišu globalizacija i sve veći značaj i uticaj multinacionalnih kompanija koje uz nove elektronske tehnologije i brzu komunikaciju bitno menjaju strukturu moći u društvu. Poslovna zajednica i profitni sektor preuzimaju sve veću moć u odnosu na nacionalne države, tako da se često globalni društveni procesi dešavaju mimo država. Za razliku od vlade, globalna preduzeća (transnacionalne korporacije) su sve veće i brojnije i imaju sve veći uticaj na živote ljudi. Današnja teorija održivog razvoja polazi sa stanovišta da jedno društvo da bi se razvijalo mora da istovremeno reguliše odnose na tri područja društvenih interesa: države, tržišta i civilnog društva. U ovom slučaju, država je ta koja deluje putem moći (političkog kapitala), tržište/ekonomski profitni sektor deluje putem novca i bogatstva (ekonomskog kapitala), a civilno društvo putem solidarnosti i udruživanja (socijalnog/društvenog kapitala). Razlika između sektora je sve nejasnija i sve više dolazi do međusobnih preklapanja u cilju ostvarivanja svojih sopstvenih interesa. U poslednjoj deceniji primetan je trend prenosa ovlašćenja i odgovornosti vlade na privatni sektor i NVO sektor. To je dovelo i do potrebe stvaranja partnerstava i saradnje sa ovim sektorom od strane NVO. Iako pripadaju profitnom sektoru, profitne firme i NVO (kao neprofitne organizacije) ponekad u cilju zajedničkih interesa pronalaze načine saradnje. Ona se uglavnom odnosi na područja korporativne filantropije. S druge strane, NVO kao organizacije koje imaju važan uticaj u stvaranju javnog mnjenja, o kojem profitne organizacije moraju da vode sve više računa, postaju važan partner u stvaranju odgovornog društvenog poslovanja kompanija. Kocept savremene politike održivog razvoja podrazumeva zadovoljavanje potreba današnjice bez ugrožavanja budućnosti narednih generacija. Savremeni problemi (ekološki, socijalni, humanitarni...) ne mogu se rešavati odvojeno i sami za sebe i niko ih ne može rešavati sam i na svoju ruku. Oni su neraskidivo vezani za društveni i ekonomski razvoj, te stoga održivi razvoj modernih društava zahteva zajedničko razmišljanje i partnerske odnose svih sektora.

Način na koji radi privatno-profitni sektor, ima značajnog uticaja na život zaposlenih i onih koji će ostati bez posla. Stoga je značajno da postoji komunikacija i potencijalna partnerstva NVO sa ovim sektorom koja mogu pomoći u rešavanju problema zaposlenih. Privatni profitni sektor će biti sve važniji cilj za NVO u koji se one moraju uključiti na jedan novi način.

Taj novi način ne podrazumeva samo akcije protivljenja i direktnih sukoba već i akcije zasnovane na razgovorima, uticajima zasnovanim na poverenju sa vodećim ljudima u kompanijama. Amnesty International Grupa za britanski biznis (*Amnesty International UK's Business Group*) je osnovana 1991. godine da podstakne preduzeća i poslovne ljude koji rade u inostranstvu da koriste svoje međunarodne veze kako bi radili na poboljšanju ljudskih prava. Grupa radi na bazi poverljivosti sa biznismenima i ne organizuje sankcije ili

bojkot njihovih roba i usluga.³⁵ Sa druge strane, NVO se sve više traže i kao partneri u akcijama javnog zastupanja. Veliki broj kompanija iz privatnog sektora sada formira razvojna odeljenja za saradnju sa NVO. Što se tiče NVO, one treba da vode računa da, kada ulaze u saradnju sa profitnim sektorom, pre toga odluče šta žele, kakve oblike saradnje i koje ciljeve žele da postignu. Postoji nekoliko oblasti u kojima profitne kompanije moraju da se ponašaju odgovorno, a za koje NVO mogu da budu glavni akteri njihove kontrole i monitoringa:

- Kompanije u privatnom sektoru su u obavezi da poštuju prava zaposlenih (pravo na rad, na bezbednost, slobodu udruživanja, na zdrave i bezbedene uslove rada, na dostojanstven rad i zaradu, na zaštitu od diskriminacije). Ovim problemima se uglavnom bave sindikati, ali mogu se time baviti i NVO (oblasti zaštite na radu, diskriminacije, prava na slobodu udruživanja, zaštita privatnosti i slično).
- Kompanije u privatnom sektoru su u obavezi da izbegnu nanošenje štete ekološkoj ravnoteži i da promovišu i primenjuju ekološke uslove poslovanja. Tu od pomoći mogu biti ekološke NVO.
- Kompanije imaju obavezu da ponude svoje proizvode za prodaju pod uslovima koji dozvoljavaju slobodu izbora za potrošače, jer oni imaju pravo na bezbedan i efikasan proizvod i da znaju poreklo proizvoda i usluga koje su im potrebne. Time se posebno bave udruženja za zaštitu potrošača.

Ovo su samo neka od pravila na koja su privatne profitne organizacije obavezne da ih primenju. Mogli bi da ih nabrajamo dalje i da pronalazimo tipove NVO koje bi trebalo time da se bave. Ipak, zbog naše teme zadržaćemo se još na primeru u vezi sa problemom rada i pravima radnika. OXFAM i druge NVO su pokrenule kampanju *Clothes Code Campaign*, koja poziva veliki broj trgovaca da usvoje kodeks prakse i efikasne procedure monitoringa na osnovu bar minimalnih standarda za zapošljavanje koji su usvojeni u međunarodnim konvencijama. U Velikoj Britaniji to čini uticajna Etička poslovna inicijativa (*Ethical Trading Initiative – ETI*) koja predstavlja mrežu kompanija privatnog sektora, nevladinih organizacija, sindikata, poslovnih udruženja i posredničkih tela. Ona pokušava da umanjí nedostatak poverenja između profitnog sektora i NVO, definišući potrebne standarde.

3.5. Poruke dobrih iskustava

NVO su prema dobrim iskustvima i praksama dale, i mogu dati pozitivan doprinos promociji i zaštiti dostojanstvenog rada, uključujući borbu protiv dečijeg rada i organizaciju zdravstvene zaštite, pokretanja mikro-kreditnih programa u ruralnim područjima. Načini i metode su dvojaki. U prvom redu NVO probleme guraju u javnost i medije, stavljaju ih na javni dnevni red nacionalne i međunarodne politike (slučaj sa dečijim radom), a u drugim

35 Videti: Simon Heap, *NGOs and the private sector: potential for partnerships?*, Occasional Papers Series Number 27, December 1998. <http://www.intrac.org/data/files/resources/94/OPS-27-NGOs-and-the-Private-Sector.pdf> (Pristupljeno: 12. septembra 2013).

slučajevima uspeh postižu tako što svoje kapacitete stavljaju u službu svojim zajednicama. Dok u prvom slučaju NVO imaju važnu ulogu u društvenom razvoju, u drugom slučaju i pored dobrih i korisnih aktivnosti koje sprovode (zdravstvena zaštita, osnovno obrazovanje, socijalne usluge...) one imaju ulogu zamene za državnu politiku. Pored državnih organa koji podstiču upravo ovakav „nekonfliktni i kooperativan sektor“ veliku ulogu imaju i međunarodne organizacije koje skreću pažnju NVO od osteljivih pitanja fokusirajući ih na pitanja vezana za „projektnu podršku“ i obezbeđivanje finansijskih sredstava. Umesto povećanja odgovornosti i efikasnosti države, nevladine organizacije i druge organizacije civilnog društva mogu tako doprinosti povećanju socijalnih fragmentacija. To pokazuju i primeri zemalja u tranziciji u kojima uvođenje civilnog društva nije uspelo (Kazahstan, Uzbekistan).³⁶ NVO su optužene za neuspeh jer su bile ekonomski i ideološki kontrolisane od inostranih donatora i zavisne od njih. Projektna usmerenost ih je vezala na ispunjavanje projektnih zadataka i profesionalno vođenje birokratskih izveštaja i formi, a udaljavala ih od lokalnog stanovništva. Odgovornost donatorima, a ne korisnicima (lokalnom stanovništvu) stvara birokratski nevladini sektor koji je neefikasan u rešavanju problema sa kojima se društvo suočava.

Zbog toga su danas sve više reaktualizovani modeli novih društvenih pokreta koji su uveli novine u strategiju delovanja radničkih organizacija (sindikata) i građanskih organizacija (civilnog društva). Ovi pokreti se bave globalnim problemima (protivljenje globalizaciji, neoliberalnim kapitalistima) na nov način i sa inovativnim rešenjima organizacije, delovanja i oblika otpora.³⁷ Uz sve dobre i korisne aktivnosti koje NVO sprovode na gore navedene načine, ostaje glavni problem koji i stvara potrebu za delovanjem NVO. „Naravno, treba se zapitati da li su sindikati i nevladine organizacije ušli ili ulaze u kolaboraciju sa autorima naznačenog stanja, tj. sa kapitalom i državom, preko fintiranog socijalnog dijaloga i prilježnog obavljanja „projektnih zadataka“ za poslodavce iz sveta kapitala i njihove uobličene moći kroz institucije države. Da li će ove organizacije civilnog društva sarađivati međusobno i time pojačati otpor svekolikoj vladavini kapitala ili će biti tek sredstvo u rukama kapitala?“³⁸

36 Videti u: Lucio Baccaro, *Civil Society, NGOs, and Decent Work Policies: Sorting out the Issues*, International Institute for Labour Studies Geneva, 2001. Preuzeto: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/-inst/documents/publication/wcms_079317.pdf (pristupljeno 24. oktobra 2013).

37 Pokret *Occupy*, te norveška iskustva stvaranja velike kampanje „*Kampanje za socijalnu državu*“ u kojoj su zajedno učestvovali sindikati i NVO

38 Srećko Mihailović, *Građani u susretu sa institucijama u tranziciji*, Centar za proučavanje alternativa, Beograd, 2002, str. 4.

4. Procena kapaciteta-razvijenost organizacija civilnog društva

Prema podacima Agencije za privredne registre, u Srbiji je krajem 2012. godine bilo registrovano preko 18.000 udruženja građana. Veliki broj ovih organizacija pripada organizacijama koje su postojale i u vreme komunizma i koje su u procesu reformisanja (novi zakon ih je naterao da se preregistruju) i jedan manji broj organizacija je nastao tokom poslednjih dvadeset godina od kada je dozvoljeno slobodno urduživanje i delovanje (1990).

Rezultati istraživanja *Procena stanja u sektoru OCD u Srbiji*³⁹ pokazuju da se sektor primarno bavi socijalnim uslugama, kulturom, medijima i rekreacijom, i životnom sredinom (među kojima su neka npr. lovačka udruženja osnovana i pre više od sto godina). Najveći broj NVO nalazi se u Vojvodini, zatim u Beogradu, a ostale su ravnomerno raspoređene po regionima. Većina NVO vidi uticaj sektora na kreiranje državne politike kao premali, a saradnju s Vladom Srbije ocenjuje kao prosečnu, i smatra da se nije promenila u poslednje tri godine. Kao najčešći problemi u saradnji sa državnim institucijama navode se nedostatak sredstava, nezainteresovanost, glomazna administracija i velika uloga neformalnih kontakata.

Iako je većina NVO ostvarila saradnju s poslovnim sektorom, ona se uglavnom svodila samo na dva tipa: poslovni sektor u ulozi donatora, a u manjoj meri se radilo o konsultantskim uslugama. Kao donator, poslovni sektor u najvećem broju slučajeva pomaže sporadično i malim donacijama, tako da je primetno odsustvo strateški osmišljene i kontinuirane pomoći. Najčešće se kao razlozi što saradnja nije veća navode, loše stanje preduzeća i nepostojanje poreskih olakšica za pomoć neprofitnim organizacijama. Upoznavanje poslovnog sektora sa značajem i ulogom NVO navodi se kao najvažniji zadatak da bi se one približile poslovnom sektoru. NVO procenjuju da su građani neobavešteni o njihovom radu i da su uglavnom nezainteresovani za rad civilnog sektora.

Kada se posmatra način finansiranja, najveće procentualno učešće potiče od finansiranja na osnovu projekata i članarine, a najmanje od poklona i dobrovoljnih priloga, ali su velike varijacije između organizacija koje su angažovane u različitim oblastima. Skoro polovina organizacija ocenjuje finansijsku situaciju svoje organizacije kao lošu, što se vidi iz podatka da je samo jedna trećina NVO obezbedila sredstva za rad za celu 2011. godinu, a više od tri četvrtine nije obezbedilo sredstva za rad u 2012. godini (prema podacima iz juna 2011). Velika većina NVO u 2010. godini imala je budžet ispod 20.000 evra, a samo 5% preko 100.000 evra.

³⁹ Istraživanje, *Procena stanja u sektoru organizacija civilnog društva u Srbiji*, septembar 2011, Građanske inicijative, Beograd, 2011. Preuzeto: <http://civilnodrustvo.gov.rs/assets/uploads/2012/02/Istrazivanje-OCD-Sektor-u-Srbiji-Grajdanske-inicijative-web.pdf>. Pristupljeno 05. septembra 2012. godine.

Održivost NVO u Srbiji je loša, jer se kao najveći problemi i dalje vide u malom broju donatora i malim fondovima države i lokalne samouprave i smatraju da bi najbolji način finansiranja bilo finansiranje iz države preko posebnih fondova, kao i iz EU fondova, lokalne samouprave i inostranih donatora. Samo četvrtina organizacija iskoristila je pogodnosti novog *Zakona o udruženjima*⁴⁰ i registrovala privrednu delatnost, dok je najmanji mogući broj registrovao privredno društvo, i to najviše u oblasti lova i uzgoja divljači, te u oblasti socijalnih usluga. Pružanje socijalnih usluga uz naknadu jeste ono što je omogućio novi *Zakon o socijalnoj zaštiti*⁴¹, a to otvara prostor za NVO da u većoj meri obezbeđuju prihode za svoj rad.

U proseku većina projekata koje realizuju NVO traje manje od godinu dana, što neposredno utiče na održivost sektora. Složeni zahtevi donatora, neobaveštenost o konkursima i nedovoljno iskustvo u pisanju projekata najčešće su poteškoće s kojima se ove organizacije susreću prilikom konkurisanja za projektno finansiranje.

Prema zvaničnim podacima iz Agencije za privredne registre, preuzetih iz predatih finansijskih izveštaja, udruženja su u 2010. godini zapošljavala preko 4.500 ljudi (stalni radni odnos). Prema procenama iz istraživanja, NVO su imale preko 4.500 honorarno angažovanih, preko 150.000 volontera i na stotine hiljada članova.

U sferi civilnog društva u Srbiji, na političkoj agendi su opšta pitanja demokratije, rata i mira, poštovanja ljudskih prava, zamenjena pitanjima demokratske tranzicije i integracije Srbije u EU.⁴² Većina organizacija civilnog društva je proces učlanjivanja u EU smestila u sam vrh svojih prioriteta, a svoje programe i ciljeve rada počela prilagođavati ovom procesu (ove organizacije predstavljaju jedan od najsnažnijih promotora i pobornika članstva u EU). Godine 2007. predstavnici NVO pozvani su da se pridruže Savetu Vlade Srbije za odnose sa EU. Kancelarija za evropske integracije Vlade Srbije potpisala je Memorandum o saradnji u procesu evropskih integracije sa 76 NVO. Ministarstvo omladine i sporta, Ministarstvo za rad zapošljavanje i socijalnu politiku su stvorili slične, ali manje mreže koje sarađuju na svojim planovima. Takođe, pri Vladi Srbije deluje i Tim za samnjenje siromaštva, čiji se rad u velikoj meri oslanja na mrežu NVO koja se bavi ovim problemima. Godine 2010. osnovana je Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije, čime je demonstrirana volja da se unapredi i strukturiše dijalog sa civilnim društvom. Njen je glavni zadatak da koordinira vladu i javne agencije u odnosima sa civilnim sektorom (regulacija, finansiranje, javni dijalog, informisanje). Pored ovih pozitivnih primera ima i onih koji govore drugačije. AP Vojvodina je 2002. godine osnovala Fond za razvoj neprofitnog sektora, koji je tokom 2011. godine ugasila.

Iako lideri NVO tvrde da njihove organizacije rade na različitim temama, njihova stručnost

40 Službeni glasnik RS br. 51/2009.

41 Službeni glasnik RS br. 24/2011.

42 Jadranka Jelinčić i Srđan Đurović, uredili, *Evropeizacija Srbije – Građansko društvo*, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2011.

se najviše iskazuje u dve oblasti: edukacija i zastupanja. Najviše aktivnosti je vezano za kampanje, debate, lobiranja, dok su ostale usluge i specijalizacije vidno marginalizovane. U brojnim dokumentima mnogi strani posmatrači navode da su pozitivne strane civilnog društva u Srbiji: veoma obrazovani ljudi (58 % sa visokim fakultetskim obrazovanjem, ProConcept, 2005), visoka etika (u sektoru nije bilo velikih zloupotreba sredstava i afera), dobre mreže i međunarodni kontakti (aktivan novi sektor civilnog društva se razvijao uglavnom iz podrške međunarodnih aktera), rastuće članstvo.

Sa druge strane, kao glavne prepreke sektora navode se: nestalni izvori finansiranja, smanjena vidljivost u javnosti, nesposobnost da se utiče na promene tj da se stvori dovoljno jak pritisak, nizak institucionalni kapacitet za realizaciju složenih projekata.

Iako se hvali velikim brojem članova, činjenica je da postoji malo NVO koje počivaju na članstvu, i koje zastupaju interese svog članstva. Najveći broj njih zavisi od finansijskih sredstava koje daju strani donatori i one nisu otvorene za šire članstvo, te stoga u društvu ne uživaju veliki stepen poverenja. Prema analizi FENSA, 74% prihoda NVO su od stranih donacija (ProConcept, 2005). Iako Republička vlada i lokalne vlade sve više postaju izvor finansiranja NVO, ova sredstva se još uvek ne raspodeljuju transparentno i dovoljno javno (npr. budžetska linija 481)⁴³. Novac iz vlade se raspodeljuje u vidu grantova, a još uvek nema prakse da se sa NVO sklapaju ugovori o prenosu određenih usluga i poslova na ove organizacije.

Postoji i visok nivo društvene apatije, što se odražava u niskim nivoima građanskog angažmana. Povezanost običnih građana i civilnog društva (kao zastupnika interesa građana) i nivo interakcije između civilnog društva i vlade su još uvek nedovoljno razvijeni, što dovodi do toga da velika većina građana nije povezana sa političkim procesima.

„Paradigma civilnog društva u Srbiji postepeno ulazi u tranziciju ka inkluzivnijem i pluralnijem konceptu koji pored „aktivističkih OCD“ počinje da uključuje i druge aktere koji pripadaju ovoj sferi: socijalni partneri, profesionalna i strukovna udruženja, omladinske i porodične organizacije, kulturna udruženja, mediji, univerzitet. Što više bude odmicao proces demokratske tranzicije i konsolidacije, sve više će se osećati nedostatak intenzivnijeg angažovanja udruženja građana u procesima donošenja i sprovođenja reformskih politika, naročito njihova ekspertiza i savezništvo u implementaciji.“⁴⁴

Civilno društvo u Srbiji je i dalje bez jasno regulisanih, stabilnih i institucionalnih mehanizama u pogledu saradnje sa vladom⁴⁵ (nepostojanje jasne strategije, nestabilno finansiranje i nedovoljna finansijska sredstva, nepotpun neprofitni status i poreska politika koja ignoriše specifičnosti sektora, nedostatak procedura za komunikaciju).

43 Opširnije o tome videti na Internet strani Centra za razvoj neprofitnog sektora: <http://www.crnps.org.rs/category/linija481>

44 Jadranka Jelinčić i Srđan Đurović, uredili (2011), *Evropeizacija Srbije – Građansko društvo*, Fond za otvoreno društvo, Beograd.

45 Iako je pre nekoliko godina osnovana Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije.

5. Šta kažu nevladine organizacije?

Zainteresovanost NVO sektora za ovu tematiku problema iz sfere rada postoji, a postoje i dobra iskustva u manjem broju organizacija. O tome govore i podaci iz anketnog istraživanja NVO koje je urađeno krajem 2012. godine u okviru projekta „Dostojanstven rad za svakog“.⁴⁶ Da se NVO u okviru projekata i programa koje realizuju, žele baviti i pitanjima iz oblasti rada potvrđuje više od polovine ispitanih i anketiranih NVO: oblastima rada želi se baviti 69,76% organizacija, oblašću zaštite na radu 50,25%, oblašću zapošljavanja 83,74%, problemima sprečavanja diskriminacije u oblašću rada 77,45% organizacija.

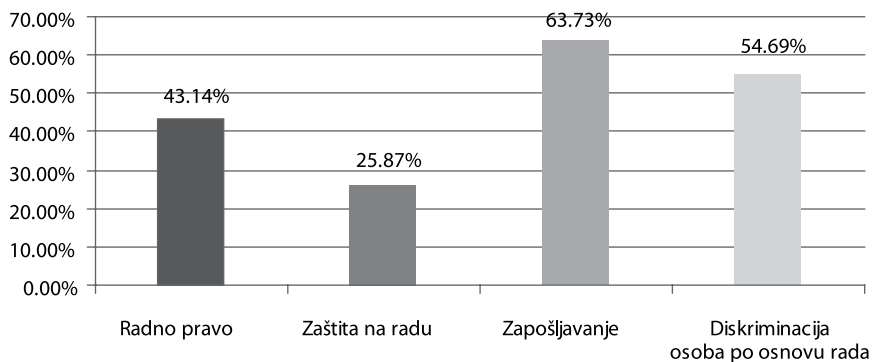
Skoro identičan odgovor predstavnici NVO su dali u jednom drugom istraživanju⁴⁷ sprovedenom nekoliko godina ranije (2009) gde se vidi da kod NVO prevladava podrška saradnji po pitanjima prava zaposlenih. Na pitanje - *Da li biste rekli da je učešće NVO u rešavanju problema na sledećim poljima više štetno ili korisno?* - 44% ispitanika je odgovorilo da je učešće NVO po pitanju prava zaposlenih korisno, a 19% da je štetno. I u okviru razgovora sa NVO kroz fokus grupe (videti spisak organizacija koje su učestvovala na kraju teksta) vidljiva je zainteresovanost NVO za ovu tematiku. U svim razgovorima predstavnici NVO su istakli značajnu ulogu NVO u zaštiti interesa i prava radnika, smatrajući da ona treba da bude još veća i da se više bave pitanjima iz sfere rada, zapošljavanja i zaštite podataka o ličnosti. Oni smatraju da NVO treba da ukazuju državnim organima, a naročito nezavisnim regulatornim telima na neregularnosti u društvu, da budu izvor informacija za pokretanje postupaka prema organima javne vlasti koji krše propise i povređuju prava građana, da rade na promociji stavova i ideja zaštite interesa radnika, kao i da rade na smanjenju diskriminacije pri zapošljavanju i na radu.

Planirane aktivnosti NVO u narednom periodu se poklapaju sa trenutnim aktivnostima na tom polju. U istraživanju NVO (projekat „Crno na belo“) svega 25,87% NVO se bavi pitanjima iz oblasti zaštite na radu, dok je veći broj onih NVO koje se bave zapošljavanjem 63,73%, problemima diskriminacije u oblasti rada 54,90% i radnim pravom 43,14%.

46 Za potrebe kampanje Crno na belo u decembru 2012. godine sprovedeno je istraživanje, urađeno putem web ankete, na uzorku od 169 NVO iz Srbije. Istraživanje je sproveo Centar za razvoj neprofitnog sektora. Kampanja je bila deo projekta „Dostojanstven rad za svakog“ koji su realizovali na nacionalnom i lokalnom nivou: Fondacija Centar za demokratiju, Centar za razvoj neprofitnog sektora, Centar za nove komunikacije Dokukino, Timočki klub, Udruženje građana Zajedno, Resurs centar Majdanpek. Sprovođenje projekta finansijski je podržao USAID preko Instituta za održive zajednice. Videti: <http://www.crnonabelo.com/nezaposlenost-i-diskriminacija-kao-kljucni-problemi/> (Pristupljeno 20. septembra 2013).

47 Istraživanje, *Percepcija i stavovi javnosti prema nevladinom sektoru u Srbiji 2009. godine*, Građanske inicijative, Beograd, str. 32. Preuzeto: <http://www.gradjanske.org/page/civilSocietyDevelopment/sr/center/publications.html> (pristupljeno 13.9.2013).

Oblasti kojima se NVO bave u sferi rada

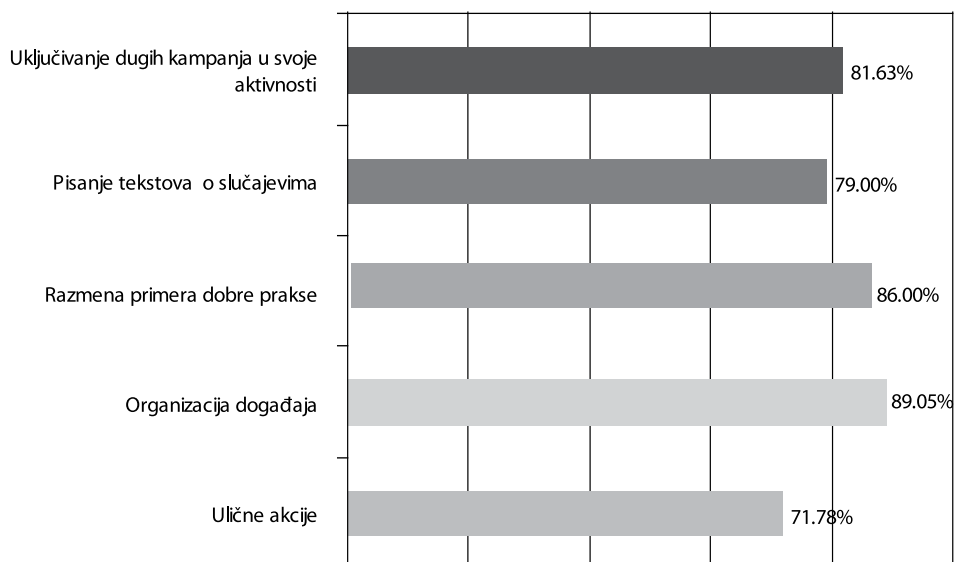

Oblasti kojima se NVO bave u sferi rada, podudaraju se podacima koji govore o tome na koje probleme i prepreke nailaze pripadnici/ce njihove ciljne grupe sa kojom rade. Iz istraživanja se vidi da su najveći problemi zapošljavanje (38,39%) i diskriminacija na radu (30,03%), a da odmah iza njih, u značajno manjoj meri su nepoštovanje radnog prava (19,81) i u manjoj meri zaštita na radu (4,95%). Druge probleme navodi 6,81% ispitanih i oni se odnose na neinformisanost, prava u neformalnom sektoru, mogućnosti zloupotrebe Zakona o radu, neplaćeni rad, neobrazovanje, nerazumevanje, nepripadanje političkim strankama. Kao najčešće prepreke navode: nedostatak samopouzdanja, loši uslovi rada, previsoki porezi i doprinosi na rad, nedovoljna edukacija, problem zapošljavanja zbog godina starosti, prevare i lažne ponude za posao.

Oblasti delovanja NVO u sferi rada podudaraju se sa percipiranim problemima njihovih ciljnih grupa iz kojih su izvukli i definisali svoje aktivnosti i koje kao glavne probleme vide i u narednom periodu. Stoga, više od polovine NVO u navedenim istraživanjima navodi da želi da se bavi problemima zaštite prava radnika, promovisanja i podsticanja prava na dostojanstven rad i u narednom periodu.

Prema pomenutoj anketi ("Crno na belo") NVO su spremne da učestvuju u zajedničkim inicijativama i akcijama, pa tako 71,78% njih je spremno da učestvuje u uličnim akcijama, 89,05% da učestvuje u organizaciji događaja (tribina, debata, skupova), 86% da radi na razmeni primera dobre prakse preko portala crnonabelo.com, 79% da piše tekstove o slučajevima sa kojima su upoznati i 81,63% da kampanju Crno na belo uključujući u aktivnosti svoje organizacije.

Spremnost NVO da učestvuju u partnerskim akcijama

Ohrabruje spremnost NVO da učestvuju u akcijama drugih organizacija i da u svoje aktivnosti uključe aktivnosti koje sprovode i koje su pokrenule druge organizacije. To samo govori o tome da su NVO spremne na izgradnju partnerskih odnosa i zajedničkih koalicija.

Ovi podaci pokazuju da su NVO spremne na saradnju i zajedničke aktivnosti, kao i na saradnju sa sindikatima, sa kojima inače imaju slabu komunikaciju. Bez obzira na to NVO imaju vrlo pozitivno mišljenje o potrebi postojanja sindikata i saradnji sa njima. Kroz fokus grupe, prevladavalo je mišljenje da NVO sa sindikatima imaju vrlo dobre i korektne odnose, ali da ih potrebno podići na nivo bolje saradnje i komunikacije i to posebno na programima edukacije i informisanja građana, zaštite i unapređenja ljudskih i manjinskih sloboda i prava, organizovanjem zajedničkih medijskih kampanja i slično. Saradnja je potrebna na svim poljima gde civilni sektor ima ekspertizu i iskustvo, organizovanje javnih rasprava. Svi podržavaju izgradnju partnerstava. Iako NVO iskazuju spremnost za saradnju sa drugim organizacijama i nameru da se bave problemima iz sfere rada, svesni su činjenice da je to još uvek težak zadatak jer građani previše očekuju od države, pa zaobilaze i sindikate i NVO. Postoji i mišljenje da treba izbegavati aktivnosti koje inače treba da radi država, a isto tako i sindikate bi trebalo privući na saradnju sa objašnjenjem „da ni oni ne mogu sve da urade i da moraju naći partnere za svoje akcije“. NVO smatraju da su im sindikati najbliži i najsigurniji partner. Podela uloga treba da postoji, a u toj podeli NVO se vide prvenstveno u ulozi važnog zastupnika interesa građana u najširem smislu te stoga pozivaju sindikate da

ih uključe u konsultativne procese koje oni vode sa državom i poslodavcima (kao što je npr. izmena Zakona o radu) i nedovoljna informisanost građana, pa samim time i radnika o svojim pravima i mogućnostim da rešavaju svoje probleme. NVO su iskazale spremnost da budu bolji slušalac od državnih institucija, da pruže pomoć i podršku u dodatnoj obuci i prekvalifikaciji (i drugim vrstama obrazovanja), da podrže i pokrenu procese socijalnog preduzetništva, ali i da se uključe u proces socijalnog dijaloga. NVO i sindikati, prema mišljenju NVO treba da budu partneri, ali ne i da zanemare državu. NVO mogu da doprinesu socijalnom dijalogu zbog sposobnosti nezavisne i nepristrasne analize stanja u oblastima kojima se bave. Njihovo učešće bi bilo korisno, ali na posredan način jer artikulišu interese jednog važnog sektora. „Socijalni dijalog je, pre svega, stvar socijalnih partnera. No, u njega se na odgovarajući način – kroz odbore i šire socijalne forume, mogu uključiti i predstavnici NVO, ekspertskih grupa, profesionalnih udruženja, kao i organizacije nezaposlenih, samouposlenih, udruženja potrošača – svih onih koji imaju interesa i znanja da proces tranzicije učine efikasnim, transparentnim i što pravednijim.“⁴⁸

48 Zoran Stojiljković, *Konflikt i/ili dijalog*, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka, Swiss Labour Assistance (SLA), Beograd, 2008, str. 331.

6. Zaključci i preporuke

NVO sektor u Srbiji je podeljen u dva velika dela: politički i antipolitički. Politički sektor čine NVO koje su nastajale tokom devedestih godina i koje nastoje na kroz svoj rad ostvare promene u društvu. One se ne zadovoljavaju formalnim postojanjem i bavljenjem temama koje su ugodne i zabavne i ne zadovoljavaju se samo konstatovanjem i analizom stanja već nastoje da svojim akcijama i delovanjem to stanje promene (aktivistički koncept civilnog društva). Zbog toga su često optuživane za političko delovanje i proskribovane kao političke NVO i to upravo i od strane onih koji su duboko u politici. Razlika između NVO koje se bave politikom i njihovih kritičara je u tome što se NVO bave politikom u Aristotelovom smislu, kao brigom za zajednicu i opšte dobro, a njihovi kritičari se bave politikom u njenom užem značenju, kao vladanjem i borbom za moć i vlast. Svaki pokušaj uključivanja građana u politiku (mimo političkih stranaka) smatra sumnjivim i neprimerenim od strane kritičara NVO kao političkih organizacija. "Tko ne može da živi u zajednici ili kome ništa nije potrebno jer je sam sebi dovoljan, nije dio države, te je zvijer ili bog."⁴⁹ Aristotel ovom rečenicom govori o tome da ljudi mogu da vode dobar život samo u okviru političke zajednice. Ovo tumačenje politike u novijim gledištima se definiše kao određivanje politike kao aktivnosti vezane za javne poslove (*res publica*). Zbog njenog javnog karaktera i težnje za stvaranjem pravednog društva politika je smatrana plemenitom aktivnošću koju je Aristotel nazivao "kraljevskom naukom". "Drugi i širi koncept politike izlazi iz uskih okvira vladavine ka onome što se shvata kao "javni život" ili "javni poslovi". Drugim rečima, razlika između "političkog" i "nepolitičkog" poklapa se sa podelom između onoga što je u osnovi javna sfera života i onoga što se smatra privatnom sferom."⁵⁰ Iz ovog tradicionalnog razlikovanja privatne i javne sfere tj. privatnog i javnog života, nastala je podela na civilno društvo i političku državu. Nasuprot ovom tumačenju, postoji i drugo, uže tumačenje pojma politike, koje govori o tome da je politika sredstvo za osvajanje i kontrolu vlasti tj. upravljanje državom. Politika je svedena na ono "što se tiče države". "Ovakvo viđenje politike je izuzetno jasno u svakodnevnoj upotrebi pojma: za ljude se kaže da su u "politici" ukoliko imaju neku javnu funkciju, ili da "ulaze u politiku" kada teže da je steknu."⁵¹ Povezivanje pojma politike sa državnim poslovima, političkim partijama, aktivnostima političara, dovelo je do negativnog i pežorativnog

49 Aristotel (1988), *Politika*, Globus, Zagreb, 1253 a 26-27.

50 Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd, 2004, str. 20.

51 Endru Hejvud, *isto*, str. 15.

tumačenja politike. Politika se u očima građana smatra "sumnjivom i prljavom rabotom" u kojoj pojedinci koji se njome bave žele ostvariti neke koristi za svoje privatne svrhe. Ovakva stanovišta su dovela do porasta broja ljudi koji ne žele da se bave ni sa čim što ima veze sa politikom, pa samim tim, ni bilo kakvim drugim javnim poslovima. Uspon antipolitike u ovom značenju, je bitno uticao na reafirmaciju fenomenama ekspanzije nevladinih organizacija, koje su postale zamena za bavljenje javnim poslovima mimo političkih institucija. NVO su tako postale supstitut za političku delatnost "srednjeg nivoa" kako ju je zvao D. Easton⁵².

Na ovaj način, politika više nije samo stvar institucija i procedura, već pre svega jedan kontinuiran politički proces u kojem učestvuju različite društvene grupe. Politika u svom društvu razvija i vid „subpolitike“ koja oblikuje društvo odozdo razvijajući tako građansko društvo: „Subpolitzirano je društvo građansko društvo koje svoje zadaće na svim područjima i poljima društvenog djelovanja uzima u svoje ruke – ili, opreznije rečeno, ono bi to moglo postati (između više mogućnosti).“⁵³ Politički proces koji opstaje, ali i sam stvara različite interesne grupe i organizacije, a samim tim i subpolitike, razmatra se u okviru pluralističkih i neopluralističkih teorija „politike srednjeg nivoa“. „U savremenoj političkoj teoriji, teorija o političkom procesu javlja se kao retematizacija i kritika političkog individualizma, institucionalizma i istorizma.“⁵⁴ Iako pluralisti daju primat važnosti učestvovanja različitih društvenih grupa u politici kako bi politička moć bila široko podeljena i kako bi se pojedinci štitili od vlasti, činjenica je da to nije dovoljno da bi se jedan sistem smatrao demokratskim jer se u njemu mogu pojaviti brojni problemi kao što su to stanovište kritikovali elitisti i marksisti. Zato se razvio ograničeni oblik pluralizma u vidu teorija neopluralizma, koji ostaje na stanovištu pluralističkih vrednosti, ali koji istovremeno prihvata kritičke primedbe o državi koje su mu bile upućene od strane marksista, elitista i teoretičara nove desnice. Iako značaj društvenih grupa na politički proces ostaje važan faktor uticaja na državu i na kreiranje javne politike, on u savremenoj državi nije onako moćan i efikasan kako su ga predstavljali pluralisti jer je savremena država sve zatvorenija prema pritiscima građana, sve veći je uticaj biznisa na vladu, a državna elita formira i štiti svoje interese. Neopluralizam u obzir uzima nove teme: postindustrijsko i postkapitalističko društvo, ograničenosti doktrine slobodnog tržišta, prevelik uticaj velikih korporacija na vlast. Na dnevni red su umesto starih ideoloških tema došle teme "sveta života" (J. Habermas) kao što su ekologija, porodični odnosi, odnosi rodne jednakosti. Ove teme su odredile novo lice savremene politike i naterale je na njeno novo promišljanje ili kako to kaže U. Bek "na ponovno pronalaženje političkog"⁵⁵ i ponovnog povratka pojedinca u društvo:

52 David Easton, *A System Analysis of Political Life*, John Wiley and Sons, New York, 1965.

53 Ulrich Beck, *Pronalaženje političkoga – Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001, str. 166.

54 Milan Matić, Milan Podunavac, *Politički sistem – teorije i principi*, Institut za političke studije, Beograd, 1995, str. 142.

55 „Pronalaženje političkoga znači stvaralačku, smostvaralačku politiku koja upravo ne kultivira i ne obnavlja

„Na jednoj strani dolazi do praznine u djelovanju političkih institucija, na drugoj do neinstucionalne renesanse političkoga: pojedinci se vraćaju u društvo.“⁵⁶ U ovom novom političkom polju, području „subpolitike“ i „renesanse političke subjektivnosti“ (U. Bek), značajno mesto pripada različitim organizacijama civilnog društva koje su glavni inicijatori i nosioci ovih tema i njihovog ubacivanja u političku debatu.

Upravo te nove teme sveta života i pronalaženje novog političkog neminovno NVO usmerava prema fenomenima radničkih tema.

Iako je broj NVO u Srbiji značajan, veoma je mali broj organizacija koje se bave „političkim temama“ značajnim za promene u društvu, a sve je veći broj organizacija koje rade i deluju kao profesionalne organizacije za pružanje različitih vrsta usluga koje neko finansira. U stvari, NVO sektor u Srbiji se podelio, pored političkog i nepolitičkog i na profesionalno-institucionalni sektor sa jedne strane, i na aktivističko-kritički sektor sa druge strane.

Profesionalni sektor se sve više bavi projektnim poslovanjem (ima znanja i veštine da se snađe u lavirintima projektnog finansiranja), sve se više birokratizuje i udaljava od suštinskih problema kako se ne bi nikome zamerio, i svoje aktivnosti svoji na obavljanje određenih poslova i pružanje usluga koje ne rešavaju suštinski problem. On je okrenut saradnji sa privredom, državom, inostranim fondacijama i sve je više udaljen od svojih ciljeva, korisnika i građana.

Aktivistički sektor se bavi pokretanjem društvenih tema i njihovim stavljanjem na javnu agendu, kritički je nastrojen na sve društvene pojave koje odstupaju od normativnih ideal tipskih demokratskih načela i vrednosti i kao takav veoma je nepopularan, naročito kod političara i državnih organa. Sa njime se sarađuje samo kada se mora, iz oportuniteta, kada to nalože neke inostane agencije i organizacije. Ovaj sektor je sve slabiji jer ima velikih problema sa svojom finansijskom održivošću i osim nekoliko desetaka dobro organizovanih i osposobljenih NVO, sve je više organizacija koje su na nivou labavo organizovanih građana, građanskih inicijativa. Za razliku od profesionalnog sektora, on je uvek spreman da se uključi u šire mreže, koalicije i pokrete ne bi li na taj način izdejstvovao neku društvenu promenu. Njegov način rada je blizak načinu delovanja novih društvenih pokreta. On se ne bavi „poslovima“, već nastoji da pomogne u rešavanju problema koji se javljaju, pa tako on je jedini koji je prepoznao i takve teme kao što su problemi rada i radnika.

Sumirajući stanje civilnog društva i NVO vezano za rešavanje problema radništva možemo ukratko zaključiti sledeće:

- više od polovine NVO želi da se bavi problemima zaštite prava radnika, promovisanja i podsticanja prava na dostojanstven rad, i u narednom periodu

stara neprijateljstva, iz njih ne zadobiva i ne oštri sredstva moći, nego smišlja i kuje nove sadržaje, oblike i koalicije.“ Ulrich Beck (2001), *isto*, str. 208.

56 Ulrich Beck (2001), *isto*, str. 158.

- uprkos činjenici da iz dana u dan nastaje sve više NVO, ne nastaju u većem broju nove NVO koje se bave pitanjima ugroženih radnika niti otpušteni i ojađeni radnici organizuju svoje NVO.
- mali broj postojećih NVO koje prihvataju i priznaju postojanje problema sa radnim temama, u nedovoljnoj su meri uključene u njihovo rešavanje zbog kapaciteta i projekata koji im to ne finansiraju,
- kapaciteti za ovakav vid delovanja postoje delimično, jer NVO nemaju dovoljno aktivista i volontera, a ni materija im nije dovoljno poznata, pa je u narednom periodu neophodno povezivanje sa sindiktima,
- iako NVO i sindikati imaju dosta zajedničkih tema za saradnju i delovanje (diskriminacija radnika, nezaposlenost, socijalna nejednakost, ljudska prava, solidarnost, pitanje pravde, demokratizacija...) još uvek postoji nepovernje i određana distanca koja ih udaljava,
- ohrabruje spremnost NVO da učestvuju u akcijama drugih organizacija i da u svoje aktivnosti uključe aktivnosti koje sprovode i koje su pokrenule druge organizacije. To samo govori o tome da su NVO spremne na izgradnju partnerskih odnosa i zajedničkih koalicija.

U novonastalim uslovima civilno društvo mora da nađe svoju novu ulogu i nove metode rada. Srđan Vrcan ovu novu ulogu civilnog društva vidi u zameni za institucije socijalne države i kao korektiv liberalno demokratske države, koji stalno moraju da pronalaze nova rešenja i alternative za postojeće probleme. „Idealno tipski govoreći, kao da se javljaju tri mogućnosti: prva, civilno društvo kao zamjena za institucije socijalne države i kao dopuna neoliberalne minimalne države koja je uspjela demontirati socijalnu državu; druga, civilno društvo kao sistemski korektiv liberalno-demokratske države koja je dovela do otuđenja svijeta politike od svijeta života; te treća, civilno društvo kao otvorena scena za otvaranje zatvorenih horizonata politike, za elaboraciju alternativa postojećem stanju i za pojavu novih socijalnih aktera, te njihovih autonomnih političkih inicijativa.“⁵⁷

Nova uloga civilnog društva nameće i nove metode rada (koje mora se priznati već neke organizacije primenju), a one se pre svega odnose na pojačavanje aktivnosti na temama kao što je tema demokratizacije društva (upozoravanje na raskorak između proklamovanih demokratskih načela i pravila i njihove ne-primene ili odstupanja od njih), ali i na novim temama kao što su: dramatizacija rizika (upozoravanje na opasnosti - ekološke, krizne i slično), kosmopolitizacija (promocija i zastupanje univerzalnih demokratskih načela – politika života karakteristična za savremena visoko razvijena društva). Među ovim temama svakako treba dodati i aktivnosti civilnog društva u zaštiti radnih i socijalni prava. NVO su prema dobrim iskustvima i praksama dale, i mogu dati pozitivan doprinos promociji i zaštiti dostojanstvenog rada, uključujući borbu protiv dečijeg rada i organizaciju zdravstvene zaštite, pokretanja mikro-kreditnih programa u ruralnim područjima. Načini i metode su dvojaki. U prvom redu NVO probleme guraju

⁵⁷ Srđan Vrcan, „Prijeperi o civilnom društvu“, *TM*, G.XXX, Br. 1, Niš, 2006, str. 36.

u medije, stavljaju ih na javni dnevni red nacionalne i međunarodne politike (slučaj sa dečjim radom), a u drugim slučajevima uspeh postižu tako što svoje kapacitete stavljaju u službu svojim zajednicama.

NVO kao organizacije koje imaju važan uticaj u stvaranju javnog mnjenja, o kojem profitne organizacije moraju da vode sve više računa, postaju važan partner u stvaranju odgovornog društvenog poslovanja kompanija. Privatni profitni sektor će biti sve važniji cilj za NVO u koji se on mora uključiti na jedan novi način. Taj novi način ne podrazumeva samo akcije protivljenja i direktnih sukoba već i akcije zasnovane na razgovorima, uticajima zasnovanim na poverenju sa vodećim ljudima u kompanijama. Stoga predlažemo nekoliko preporuka koje bi mogle da pomognu i unaprede zaštitu prava radnika u Srbiji:

1. ojačati kapacitete NVO i organizacija sindikata u zajedničkim akcijama zagovaranja za izmene politika i za bolju zaštitu radnika u ostvarivanju socijalnih i ekonomskih prava,
2. uspostaviti koaliciju NVO i sindikata i osposobiti je za zajedničko delovanje i pritisak prema institucijama zakonodavne i izvršne vlasti. Dok sindikati deluju unutar samih korporacija (unutar industrijskih odnosa), nevladine organizacije deluju u javnosti stvarajući spoljni pritisak prema korporacijama (preko medija) sa ciljem da se podigne nivo svesti u javnosti;
3. podsticati radnike koji su ostali bez posla i podrške sindikata da se organizuju kroz nevladine organizacije. Iako su ova udruženja manje snažna od sindikata, ipak ona su jedini način da se radnici organizuju i zaštite svoja prava;
4. stvoriti lokalne, regionalne i nacionalne mreže NVO i sindikata da se bore za bolje uslove rada (organizovati javne akcije, proteste, kampanje),
5. organizovati nezaposlene radnike u socijalna preduzeća i kooperativa i to kroz samostalan aktivizam, ali i kroz formiranje socijalni preduzeća od strane NVO u kojima će zapošljavati otpuštene radnike,
6. organizovati mrežu NVO koja bi se bavila podrškom radnicima u zaštiti njihovih prava i osposobiti je (edukovati) za ovakav vid aktivnosti.

„Civilno društvo u Srbiji još uvek je sektor u formiranju, a naša spora i neizvesna tranzicija koja je inicijalno podstakla njegov nagli razvoj, sad ga guši. Nakon promene vlasti, nacionalisti i konzervativci su ponovo nametnuli akterima civilnog društva attribute nekompetentnih, nepouzdanih organizacija sumnjive legitimnosti. Zamrla je javna komunikacija i razmena ideja između vladinih agencija i civilnog društva. U domaćoj ionako nepoverljivoj javnosti još je manje volje da se ove organizacije prihvate iako su građani, zapravo, slabo obavešteni o samoj prirodi i ulozi civilnog društva.“⁵⁸ Stoga je od presudnog interesa kako za NVO tako i za sindikate da započnu saradnju na rešavanju pitanja građana iz domena rada.

58 Miroslav Ružica, „Naše civilno društvo: blokada, urušavanje ili novi početak“, *Biznis & finansije*, Beograd, februar 2013. Preuzeto sa interneta: <http://bif.rs/2013/02/nase-civilno-drustvo-blokada-urusavanje-ili-novi-pocetak/#sthash.M13VP6K8.dpuf> (pristupljeno 03. novembra 2013. godine).

Literatura

- Albo G, S. Gindin i L. Panitch, *Mrtva točka radničkog pokreta i ljevica*. Preuzeto: <http://www.slobodnifilozofski.com/2011/09/g-albo-s-gindin-l-panitch-mrtva-tocka.html>. Pristupljeno: 4.10.2013.
- Aleksis de Tokvil, *O demokratiji u Americi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2002.
- Borzaga, C. and Defourny, J. (eds), *The Emergence of Social Enterprise*, London and New York: Routledge, 2001.
- Borzaga, C. Spear, R. (ed.), *Trend and challenges for Co-operatives and Social Enterprises in developed and transitional countries*, University of Trento, 2004.
- Compa, L., *NGO-labor union tensions on the ground* [Electronic version]. New York, NY: Carnegie. Council for Ethics in International Affairs. Retrieved, from Cornell University, School of Industrial and Labor Relations, 2000. Preuzeto: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/articles/344/>.
- David Easton, *A System Analysis of Political Life*, John Willey and Sons, New York, 1965.
- Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd, 2004.
- Čarls Tejlor, *Prizivanje građanskog društva*, Beogradski krug, Beograd, 2000.
- Džon Kin, *Civilno društvo – Stare slike, nove vizije*, "Filip Višnjić", Beograd, 2003.
- Galera, G. „The evolution of the co-operative form: an international perspective“, in Borzaga, C. Spear, R (ed.) *Trend and challenges for Co-operatives and Social Enterprises in developed and transitional countries*, University of Trento, 2004.
- Helmut K. Anheire and Regina A. List, *A Dictionary of Civil Society, Philanthropy and the Non-profit Sector*, Routledge, London, 2005.
- Istraživanje javnog mnjenja Srbije, leto 2005. godine, „Političke podele u Srbiji u kontekstu civilnog društva“. Istraživački tim: Srećko Mihailović (rukovodilac tima), Zoran Stojiljković, Đorđe Vuković, Žarko Paunović, Miloš Mojsilović, Marko Ivković, CESID, Beograd, 2005.
- Istraživanje, *Percepcija i stavovi javnosti prema nevladinom sektoru u Srbiji 2009. godine*, Građanske inicijative, Beograd, str. 32. Preuzeto: <http://www.gradjanske.org/page/civilSocietyDevelopment/sr/center/publications.html> (pristupljeno 13.9.2013).
- Istraživanje, *Percepcija i stavovi javnosti prema nevladinom sektoru u Srbiji 2009. godine*, Građanske inicijative, Beograd, str. 32. Preuzeto: <http://www.gradjanske.org/page/civilSocietyDevelopment/sr/center/publications.html> (pristupljeno 13.9.2013).
- Istraživanje, *Procena stanja u sektoru organizacija civilnog društva u Srbiji*, septembar 2011, Građanske inicijative, Beograd, 2011. Preuzeto: <http://civilnodrustvo.gov.rs/assets/uploads/2012/02/Istrazivanje-OCD-Sektor-u-Srbiji-Gradjanske-inicijative-web.pdf>. Pristupljeno 05. septembra 2012. godine.
- Izveštaj za Republiku Srbiju, *Podsticanje socijalnog preduzetništva i osnivanja socijalnih preduzeća u Republici Srbiji*, Program za lokalni ekonomski razvoj i zapošljavanje (LEED) Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) u saradnji sa Timom za socijalno uključivanje i smanjenje

siromaštva (SIPRU) Vlade Republike Srbije, Beograd, oktobar 2012. Preuzeto: http://www.inkluzija.gov.rs/?page_id=2171 (Pristupljeno: 23. oktobra 2013).

Jadranka Jelinčić i Srđan Đurović, uredili, *Evropeizacija Srbije – Građansko društvo*, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2011.

Les E, Jeliaskova M, „The Social Economy in Central East and South Europe in OECD“, *The Social Economy as a Tool of Social Innovation and Local Development*, Background paper 22-24 September Trento, Italy, 2005.

Lucio Baccaro, *Civil Society, NGOs, and Decent Work Policies: Sorting out the Issues*, International Institute for Labour Studies Geneva, 2001. Preuzeto: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/dgreports/-/inst/documents/publication/wcms_079317.pdf (pristupljeno 24. oktobra 2013).

Marija Kolin, „Socijalna ekonomija i integracija ugroženih grupa“ članak u monografiji *Pojedinac i država*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2005.

Marija Kolin, „The evolution of co-operative principles and the emerging Third Sector activities in Serbia“ in the book Borzaga Carlo, Spear Roger, ed., *Trends and challenges for Co-operatives and Social Enterprises in developed and transition countries*, Edizioni 31 Trento University, Italy, 2004.

Marija Kolin, *Neprofitne organizacije – novi socijalni partneri*, Argument, Beograd, 2005.

Marija Kolin, Žakro Paunović, „Neprofitni sektor i socijalna preduzeća“, *Godišnjak FPN*, Godina I, Broj 1/2007, uredio Milan Podunavac, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.

Melanie Kryst, „Coalitions of labor unions and NGOs: The room for maneuver of the German, Clean Clothes Campaign, *Journal for and about social movements*, Volume 4 (2): 101 - 129 (November 2012). Pp. 121. <http://www.interfacejournal.net/wordpress/wp-content/uploads/2012/11/Interface-4-2-Kryst.pdf>

Michael Woolcock, „Social Capital and Economic Development: Towards Theoretical Synthesis and Policy Framework“, *Theory and Society*, 1998, 27(2).

Mihail Arandarenko, Jelena Žarković-Rakić, Marko Vladislavljević, *Od neaktivnosti do zaposlenosti*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Kabinet potpredsednice Vlade za evropske integracije, Beograd, 2012.

Milan Matić, Milan Podunavac, *Politički sistem – teorije i principi*, Institut za političke studije, Beograd, 1995.

Mile Milosavljević (redaktor), *Socijalna politika u tranziciji*, CPA/CPS, Beograd, 1998.

Miroslav Ružica, „Naše civilno društvo: blokada, urušavanje ili novi početak“, *Biznis & finansije*, Beograd, februar 2013. Preuzeto sa interneta: <http://bif.rs/2013/02/nase-civilno-drustvo-blokada-urusavanje-ili-novi-pocetak/#sthash.M13VP6K8.dpuf> (pristupljeno 03. novembra 2013. godine).

Muhammad Yunus, *Za svijet bez siromaštva – socijalna poduzeća i budućnost kapitalizma*, V.B.Z. doo, Zagreb, 2009.

Natalija Perišić, „Politike i programi socijalne uključenosti u Evropskoj uniji“, u zborniku: *Socijalna politika i socijalne reforme*, (priredile) Drenka Vuković, Ana Čekerevac, Univerzitet u Beogradu –

Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.

NVO sektor u Srbiji, Mreža – vanredno izdanje, Građanske inicijative, Beograd, 2005.

Nyssens, M.(ed), *Social Enterprise at the Crossroads of Market, Public Policies and Civil Societies*, Universite Catolique de Louvain, Belgium, 2006.

Perez-Diaz, Victor, *The Return of Civil Society*, Cambridge, London, Harvard University Press, 1998.

Pjer Burdije, „Društveni prostor i simbolička moć“, u: *Interpretativna sociologija*, (ur.) Ivana Spasić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998.

Pjer Burdije, „Simbolička moć“, *Kultura*, br. 38, Beograd, 1977.

R. D. Putnam, *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, Politička misao, Zagreb, 2003.

R. D. Putnam, *Kuglati sam – Slom i obnova američke zajednice*, Mediterran Publishing, Novi Sad 2008.

S. Nikolin, N. Vučković, Ž. Paunović, R. Šećibović (2001), *Treći sektor u Srbiji – stanje i perspektive*, NGO Policy Group/CRNPS, Beograd.

Salamon, L. and Anheier, H., *The Emerging Sector Revisited*, The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, Phase II, Baltimore Institute for Policy Studies, 1999.

Simon Heap, *NGOs and the private sector: potential for partnerships?*, Occasional Papers Series Number 27, December 1998. <http://www.intrac.org/data/files/resources/94/OPS-27-NGOs-and-the-Private-Sector.pdf> (Pristupljeno: 12. septembra 2013).

Srđan Vrcan, „Prijeponi o civilnom društvu“, *TM*, G.XXX, Br. 1, Niš, 2006.

Srećko Mihailović, *Građani u susretu sa institucijama u tranziciji*, Centar za proučavanje alternativa, Beograd, 2002.

Srećko Mihailović, *Sindikati i nevladine organizacije, saveznici ili ravnodušni jedni prema drugima*, Centar za razvoj sindikalizma, Beograd, 2013. Preuzeto sa: <http://www.sindikalizam.org>.

Thomas, A., „The Rise of Social Cooperative in Italy“, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, Vol. 15. No. 3, 2004.

Ulrich Beck, *Pronalaženje političkoga – Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001

Vukašin Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Čigoja štampa, Građanske inicijative, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005.

Vukašin Pavlović, ur. *Potisnuto civilno društvo*, Eko-Centar, Beograd, 1994.

Walter Reese-Schäfer, „Civilno društvo i demokratija“, *Politička misao*, VolXLI, 2004. br. 3, Zagreb.

Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 1995.

Zoran Stojiljković, „Prilog istraživanju socijalnog kapitala“, u: *Godišnjak FPN 2010*, (ur.) Ilija Vujačić, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010.

Zoran Stojiljković, *Konflikt i/ili dijalog*, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka, Swiss Labour Assistance (SLA), Beograd, 2008.

Žarko Paunović, *Nevladine organizacije*, Službeni glasnik Srbije, Beograd, 2006.

Fokus grupe

Studija „Civilno društvo i radna prava - Uloga i potencijali organizacija civilnog društva u sferi rada“ deo je projekta **Efikasnija uloga građana i civilnog društva u nadzoru i zaštiti radnih prava** koji ima cilj da organizacije civilnog društva budu prepoznate od strane donosilaca odluka kao legitiman akter u konsultativnom procesu u polju zaštite prava radnika.

U toku izrade studije održane su fokus grupe u Beogradu, Nišu i Novom Sadu. Tako smo u krugu najrelevantnijih sagovornika analizirali i definisali značaj i uloge organizacija civilnog društva u zaštiti i nadzoru radnih prava. Zaključci i preporuke koje se u ovoj studiji nalaze u velikoj meri baziraju se na rezultatima ovih fokus grupa.

Zahvaljujemo se svim organizacijama koje su učestvovala i dale svoj značajan doprinos u ovom procesu.

- **Beogradski centar za ljudska prava**
- **Kraljevački forum**
- **Udruženje „Jelek“**
- **Krovna organizacija mladih Srbije**
- **Svetski omladinski talas**
- **CRTA**
- **Udruženje za reviziju pristupačnosti**
- **Srbija u pokretu**
- **Centar za društveni dijalog i regionalne inicijative**
- **TransConflict Srbija**
- **YUCOM**
- **UG “Roditelj”**
- **Beogradska otvorena škola**
- **NVO Atina**
- **Klub umetnika bina “Kub”, Novi Sad**
- **Udruženje Roma Novi Bečej**
- **Udruženje žena “Artesa”**
- **Opšte udruženje preduzetnika, Kikinda**
- **Udruženje “Pirgos”, Piroć**
- **ENECA, Niš**
- **Udruženje samohranih majki, Niš**
- **Otvoreni klub, Niš**
- **Nacionalna koalicija za decentralizaciju, Niš**
- **Urban IN, Novi Pazar**
- **Flores, Sjenica**

EFIKASNIJA ULOGA GRAĐANA I CIVILNOG DRUŠTVA U NADZORU I ZAŠTITI RADNIH PRAVA

CENTAR ZA DEMOKRATIJU pokrenuo je projekat „Efikasnija uloga građana i civilnog društva u nadzoru i zaštiti radnih prava“ koji podržava USAID preko Instituta za održive zajednice u okviru programa „Građansko društvo za budućnost“. Projekat je deo akcije „Crno na belo – Zajedno smo glasniji“, a partneri na projektu su Timočki klub, Centar za nove komunikacije Dokukino, Resurs centar Majdanpek i Udruženje građana Zajedno zajedno.

Projekat je posebno usmeren na:

- Analizu i definisanje značaja i uloge građana i organizacija civilnog društva, kao i njihovo osnaživanje za nadzor i zaštitu prava radnika
- Praćenje prioritarnih tema iz ove oblasti, stalne konsultacije sa relevantnim akterima (predstavnicima državnih organa, radnika, privrede, akademske zajednice, nevladinog sektora) i formulisane preporuke za donosiocima odluka, uključujući i stavove i mišljenja građana i organizacija civilnog društva o specifičnim pitanjima.
- Informisanje građana o radnim pravima preko portala **crnonabelo.com** i putem socijalnih mreža.

Projekat je namenjen:

- Lokalnim, nacionalnim i nezavisnim institucijama
- Organizacijama civilnog društva
- Građanima
- Poslovnim sektoru

Aktivnosti koje sprovodimo:

- Izrada studije CIVILNO DRUŠTVO I RADNA PRAVA Uloga i potencijali organizacija civilnog društva u sferi rada
- Dodela malih grantova lokalnim organizacijama civilnog društva za sprovođenje aktivnosti u lokalnim zajednicama koje se tiču prava radnika, a pod okriljem akcije „Crno na belo“ i uz mentorstvo članova koalicije.
- Unapređenje i održavanje platforme **crnonabelo.com**, komunikacija i interakcija sa građanima i organizacijama civilnog društva preko socijalnih mreža.
- Formulisane preporuke namenjenih donosiocima odluka i slanje kvartalnih izveštaja o stanju radnih prava relevantnim skupštinskim odborima.

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

INSTITUTE FOR
Sustainable
Communities

Projekat podržava USAID preko instituta za održive zajednice u okviru programa „Građansko društvo za budućnost“.

INSTITUT ZA ODRŽIVE ZAJEDNICE SRBIJA

Terazije 7/5. sprat, 11000 Beograd, Srbija

Telefoni: +381 11 3230 602, 3230 603, 3230 604 Faks: +381 11 3230 523

www.iscserbia.org

FONDACIJA CENTAR ZA DEMOKRATIJU

Kraljice Natalije 70, 112704 Beograd, Srbija

tel. (011) 362 77 80, 362 77 90 • faks (011) 268 44 28

www.centaronline.org

e-mail: info@centaronline.org

FONDACIJA CENTAR ZA DEMOKRATIJU je nevladina, nestranačka i neprofitna fondacija koja u Srbiji deluje od 1995. godine u oblasti obrazovanja za demokratiju, političke edukacije, unapređenju rada demokratskih institucija, promociji proevropskih politika, kao i praćenju ostvarivanja ekonomskih i socijalnih prava. Naši najpoznatiji projekti su POLITEIA – Škola za politiku i civilno društvo, Demokratski politički forum i kampanja za dostojanstven rad Crno na belo.

www.crnonabelo.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

321.011.5

331.104

ПАУНОВИЋ, Жарко, 1966-

Civilno društvo i radna prava : uloga i
potencijali organizacija civilnog društva u
sferi rada / Žarko Paunović. - Beograd :
Fondacija Centar za demokratiju, 2013
(Beograd : Grafolik). - 44 str. ; 25 cm. -
(Projekat Efikasnija uloga građana i
civilnog društva u nadzoru i zaštiti radnih
prava)

Tiraž 500. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str.
38-40.

ISBN 978-86-83675-17-3

a) Цивилно друштво b) Радни односи

COBISS.SR-ID 204063244

Fondacija
CENTAR ZA DEMOKRATIJU

Projekat je deo akcije za unapređenje uslova za dostojanstven rad.